"Yetişsin sözlerim mülk ü diyâra"

YAZICIZÂDE KARDEŞLER

MUHAMMED EFENDİ - AHMED-İ BÎCÂN

(İLMÎ, TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ - ESERLERİ - OSMANLIYA TESİRLERİ)

MEHMET BİLAL YAMAK

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1859
KÜLTÜR SERİSİ: 1027

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-625-408-317-4

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Oğuzhan Murat Öztürk

Son Okuma: Hüseyin Özdemir

Kapak Tasarımı: GNG Tanıtım

Dizgi-Tertip: GNG Tanıtım

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: ANA BASIN YAYIN GIDA İNŞ. SAN. VE. TİC. A.Ş
Alemdar Mah. Molla Fenari Sok. No: 28/A
Cağaloğlu-Fatih / İSTANBUL
Sertifika Numarası: 52729 Tel: (0212) 446 05 99

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

İstanbul- 2022

Mehmet Bilal Yamak Kadıköy doğumlu. Sırası ile lisans öncesi eğitimi: Üsküdar Sultantepe İlkokulu, Özel Üsküdar Fazilet Ortaokulu ve Lisesi, Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü İngilizce Öğretmenliği. Sırası ile lisans üstü eğitimi: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Bölümü'nde *Abdülkâdir-i Geylânî'nin el-Gunye Li Tâlibî Tarîki'l-Hakk Adlı Eserinde Tasavvufî Unsurlar* başlıklı tez ile yüksek lisans.. Aynı Enstitüde *Yazıcızâde Kardeşlerin Tasavvufî Görüşleri ve Osmanlı'ya Tesirleri* başlıklı tez ile doktora. Halihazırda Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Tasavvuf Anabilim Dalı'nda Öğretim Üyesi.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ....11
TABLOLAR VE RESİMLER LİSTESİ....15
KISALTMALAR LİSTESİ....17
GİRİŞ....19

BİRİNCİ BÖLÜM

YAZICIZÂDE KARDEŞLERİN İLMÎ, TASAVVUFÎ HAYATLARI VE ESERLERİ....35
1.1. Eğitim Hayatları, İlmî Olarak Durdukları Yer....35
1.2. Tasavvufa İntisâpları ve Bayrâmiyye Tarikatındaki Konumları....45
1.3. Eserleri....51
1.3.1. Yazıcızâde Muhammed Efendi'nin Eserleri....51
1.3.1.1. Megāribü'z-zamân li-gurûbi'l-eşyâ fi'l-ayn ve'l-ıyân....52
1.3.1.2. Muhammediyye....57
1.3.1.3. Müntehâ....62
1.3.1.4. Yazıcızâde Muhammed Efendi'ye Nispet Edilen Kayıp Fâtihâ Tefsîri....65
1.3.2. Ahmed-i Bîcân'ın Eserleri....66
1.3.2.1. Envâru'l-Âşıkîn....66
1.3.2.2. Ahmed-i Bîcân'ın Müntehâları....71
1.3.2.2.1. Müntehâ I....72
1.3.2.2.2. Müntehâ II....73
1.3.2.3. Acâibü'l-Mahlûkāt....76
1.3.2.4. Şemsiyye – Mülheme....77
1.3.2.5. Ravhu'l-Ervâh....79
1.3.2.6. Cevâhirnâme....80
1.3.2.7. Ahmed-i Bîcân'a Nispet Edilen Bir Eser: Dürr-i Meknûn....81

İKİNCİ BÖLÜM

YAZICIZÂDE KARDEŞLERİN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ....85
2.1. Yazıcızâde Kardeşlere Göre Tasavvuf Ehlinin Özellikleri....85
2.1.1 Derviş Kelimesinin Kullanımı....85
2.1.2. Gerçek Dervişlik....90
2.1.3. Melâmet Neşvesi....99
2.1.4. Dervişte Olmaması Gereken Özellikler....100
2.2. Yazıcızâde Kardeşlere Göre Zikir....104
2.3. Yazıcızâde Kardeşlere Göre Tasavvufî Bilgi; Kaynağı ve Mahalli....107
2.3.1. İlm-i Tasavvufun Diğer İlimler Arasındaki Yeri....108
2.3.2. Tasavvufî Bilginin Mahalli....124
2.3.3. Tasavvufî Bilgiye Dair Kavramlar ve Aralarındaki Farklar....129
2.3.4. Tasavvufî Bilginin Konusu....137
2.3.4.1. Marifetullah....137
2.3.4.2. İşârî Tefsir....141
2.4. Yazıcızâde Kardeşlere Göre Varlık....149
2.4.1. Vücûd Mertebeleri (Taayyünât)....153

2.4.1.1. Lâ Taayyün....158
2.4.1.2. Taayyün-i Evvel-Hakîkat-i Muhammediyye....159
2.4.1.2.1. Taayyün-i Evvel....159
2.4.1.2.2. Hakîkat-i Muhammediyye....161
2.4.1.3. Taayyün-i Sânî - Esmâ-i İlâhiyye - A'yân-ı Sâbite....168
2.4.1.4. Âlem-i Ervâh - Âlem-i Misâl....173
2.4.1.5. Âlem-i Şahâdet....176
2.4.1.6. İnsan-ı Kâmil....180
2.5. Yazıcızâde Kardeşler, İbn Arabî ve Fusûsu'l-Hikem....183
2.5.1. İbn Arabî ve Fusûsul'l-Hikem'e Bakışları....184
2.5.2. Fusûsul'l-Hikem'i Şerh Etme Üslûpları....193
2.5.3. Fusûsu'l-Hikem Etrafındaki Eleştirileri....197
2.5.3.1. Mişkât-ı Velî Meselesi....197
2.5.3.2. Hz. Nûh Kavmi ve Tufan'ın Tevili Meselesi....199
2.5.3.3. Firavun'un İmanı Meselesi....200
2.5.3.4. Cehennem ve Cehennemliklerin Durumu Meselesi....201
2.5.3.5. Muhtelif Meseleler....204

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YAZICÂDE KARDEŞLERİN OSMANLI'YA TESİRLERİ....207
3.1. Yazıcızâde Kardeşleri Merkeze Alan Eserler....209
3.1.1. Nazîreler....209
3.1.1.1. Yûsuf Kastamônî ve Muhammediyye Nazîresi: Muhammediyye....209
3.1.1.2 Kadı Bedreddîn Mahmûd ve Muhammediyye Nazîresi: Mahmûdiyye / Vesîle....212
3.1.2. Şerhler....215
3.1.2.1. Esîrî Muhammed Yûsuf Efendi ve Muhammediyye Şerh-Tercümesi....215
3.1.2.2. İsmâil Hakkı Bursevî ve Muhammediyye Şerhi: Ferahu'r-Rûh....219
3.1.2.3. Bahâîzâde ve Müntehâ I Şerhi/İhtisârı: Lübb-i Müntehâ-yı Fusûs....225
3.1.2.4. Müstensih Hasan b. Mustafa: Muhammediyye Şerhi....228
3.1.3. Hatîb Zâkir Hasan Efendi: Muhammediyye Bestesi....230
3.2. Dolaylı Literal Tesirler....231
3.2.1. Lâmiî Çelebi: Nefehâtü'l-Üns Tercümesi....231
3.2.2. Latîfî: Tezkiretü'ş-Şuarâ ve Tabsıratu'n-Nuzemâ....233
3.2.3. Taşköprizâde Ahmed Efendi: ve eş-Şakā'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye....234
3.2.4. Bağdatlı Ahdî: Gülşen-i Şuarâ....236
3.2.5. Âşık Çelebi: Meşâ'iru'ş-Şuarâ....237
3.2.6. Hoca Sa'düddîn Efendi: Tâcü't-Tevârih....238
3.2.7. Mehmed Mecdî Efendi: Hadâiku'ş-Şekāik....239
3.2.8. Gelibolu Mustafa Âlî: Künhü'l-Ahbâr....240
3.2.9. Sarı Abdullah Efendi: Semerâtü'l-Fuâd fi'l-Mebde' ve'l-Meâd....242
3.2.10. Evliyâ Çelebi: Seyâhatnâme....244
3.2.11. Şem'dânîzâde Süleyman Efendi: Mür'i't-Tevârîh....247
3.2.12. Müstakimzâde Süleyman Sa'düddîn Efendi: Mecelletü'n-Nisâb fi'n-Nisebi ve'l-Künâ ve'l-Elkâb ve Risâle-i Melâmiyye-i Şüttâriyye....248
3.2.13. Köstendilli Süleyman Şeyhî: Bahru'l-Velâye....249
3.2.14. Hocazâde Muhammed Râsim Efendi: Kâşifü't-Te'vîlât....251
3.2.15. Aşçı İbrâhim Dede: Aşçı İbrâhim Dede Mecmûası....253

3.2.16. Osmanzâde Hüseyin Vassâf Efendi: Sefîne-i Evliyâ, Hicâz Hâtırâları ve Dîvân 254
3.3. Osmanlı Halkı ve Yazıcızâde Kardeşler 256
3.3.1. Yazıcızâde Kardeşler Etrafında Teşekkül Eden Menâkıbın Tarihî Seyri ve Tasavvufî Cihetten Tahlili 256
3.3.1.1. Mütevâtir Menkabeler 259
3.3.1.1.1 Muhammediyye'nin Bir Varakının Muhammed Efendi'nin Aşkı ile Tutuşması 259
3.3.1.1.2. Muhammediyye'nin Gelibolu Dışına Gönderilmesi ve Ekl-i Semek (Balık Yeme) Menkabesi 263
3.3.1.2. Münferit Menkabeler 266
3.3.1.2.1. Muhammed Efendi ve Gelibolu Kadısı 266
3.3.1.2.2. Hacı Bayrâm-ı Velî ve Muhammediyye – "Sîne Hakketme" Menkabesi 268
3.3.2. Birer Osmanlı Halk Klasiği Olarak Yazıcızâde Kardeşlerin Eserleri 269
3.3.2.1. Muhammediyye 270
3.3.2.1.1. Muhammediyyehanlık Müessesesi 275
3.3.2.2. Envâru'l-Âşıkîn 278
3.4. Devlet Ricâli ve Yazıcızâde Kardeşler 280
SONUÇ 284
KAYNAKÇA 288
EKLER 324
DİZİN 353

ÖN SÖZ

Yahya Kemal Beyatlı'nın; Osmanlı Türklerinin, Rumeli topraklarını *Mesnevî* okuyarak ve bulgur pilavı yiyerek fethettiklerine dair tespitindeki "*Mesnevî*" kelimesi sadece bir esere değil *Mesnevî*'nin zımnındaki tasavvufî manaya da delalet etmektedir. Özellikle Moğol istilasından sonra bu meş'ûm vâkıanın ve diğer manevi tesirlerin Anadolu'ya sevk ettiği sûfîlerin etkinlikleri; Osmanlı Devleti'nin sosyal, iktisadi ve entelektüel zeminini hazırlamış ve yıkılana kadar Devlet, bu zemin üzerinde ayakta kalmıştır. Tasavvufî tavrın ve tasavvuf tarihinin Osmanlılar safhasının özellikle klasik dönemi üzerinde yapılacak çalışmaların gayelerinden bir tanesi de bahsi geçen dönemin, daraltılmış planda bütün bir tasavvuf tarihi ve tasavvuf tavrı, genel olarak ise İslâmî düşünce tarihinin hangi noktaları ile kesiştiğinin, hangi hususlarda bu tarih ile ayrıştığının tespit edilmesi olmalıdır. Bu tespit süreci kendi içerisinde birtakım zorlukları da barındırmaktadır. Klasik dönem Osmanlı sûfîlerinin kâhir ekseriyetinin kâmil manada medrese eğitimi görmüş olmaları, yazmış oldukları metinlerin "kesbî" ilimlerde üst düzey bir anlam dünyasına irtifâını sağlamıştır. Sûfîlerin, bu ilmî ve fikrî müktesebâta hâllerin ve makamların ilmi olan tasavvufî neşveyi de ekledikleri göz önünde bulundurulduğunda bu tür çalışmaların zorluğu ortaya çıkar.

XV. yüzyıl Osmanlısında yukarıdaki neşveye ve telif tarzına sahip sûfîlerinden ikisi Yazıcızâde Muhammed Efendi ve kardeşi Ahmed-i Bîcân'dır. Çünkü Yazıcızâde kardeşler; eğitimli ve bürokrat bir babanın (Yazıcı Sâlih) oğulları olmalarının yanı sıra dönemin en önemli hocalarının tedrisâtından geçmişler ve aynı zamanda yine dönemin en etkili ve meşhur şeyhlerinden Hacı Bayrâm-ı Velî'ye de intisap etmişlerdir. Yazıcızâde kardeşlerin ilmî müktesebâtı, eserlerinde kullandıkları kaynaklarda tebârüz eder. Onlar kendilerine kadarki İslâmî yazım geleneğinden, bu geleneğin ürettiği eserlerden istifade ederler ve bu eserleri dikkatlice değerlendirirler. Tasavvufî açıdan kendilerini önemli kılan diğer bir husus; Yazıcızâde kardeşlerin aynı zamanda birer *Fusûsu'l-Hikem* şârihi olmalarıdır. Bu meyanda da kendilerinden evvelki Ekberî tasavvuf geleneğinin tüm birikimini ustalıkla eserlerine yansıtan Ya-

zıcızâde kardeşlerin İbn Arabî'ye getirdikleri yorumlar ve Bayrâmîlik tarikatı ile bu neşve arasında kurdukları irtibat önemlidir. Kendilerinin İbn Arabî'ye ve eserine karşı tutumları da dönemin tarihî ve sosyal olayları göz önünde bulundurulmak sûreti ile ele alınmalıdır. Bütün bu veriler bir önemli sorunun daha halline kolaylık sağlayacaktır ki bu soru da Muhammed Efendi'nin *Muhammediyye*'sinin ve Ahmed-i Bîcân'ın *Envâru'l-Âşıkîn*'inin hangi sâiklerle Osmanlı Devleti'nin inkirâzına kadar ulemâ, sûfî ve halk zümrelerinde bu denli ilgi gördüğüdür. Bu çalışmanın temel sorularından birkaçı bunlardır.

Çalışmanın giriş bölümünde Yazıcızâde kardeşlerin yaşadıkları asrın ilmî ve tasavvufî durumu hakkında kendilerini etkileyen noktalar çerçevesinde bilgi verilecektir. Birinci bölümde Yazıcızâde kardeşlerin ilmî ve tasavvufî neşveleri tartışılacak ve eserleri ele alınacaktır. Çünkü kendilerinin tasavvufî görüşlerine dair bilgiler bu eserlerdedir ve bir kısmının içerik analizi ilk defa bu çalışmada ortaya konulacaktır. İkinci bölümde Yazıcızâde kardeşlerin tasavvufî görüşleri kaynak ve muhtevâ açısından tavsif ve tahlil edilecek, özellikle bu görüşlerinin Ekberî neşve ve Bayrâmîlik özelinde değerlendirmeleri yapılacaktır. İbn Arabî'ye bakış açıları, İbn Arabî külliyatının ihtivâ ettiği tartışmalı meselelere getirdikleri yorumlar ve bu yorumların sebepleri irdelenecek ve üçüncü bölümü teşkil eden Yazıcızâde kardeşlerin Osmanlı'ya tesirlerinin izleri bu sebepler göz önünde bulundurularak aranacaktır.

Ön sözü bitirirken başta, kendilerinden aldığım tasavvuf dersleri ile bendenizin bu ilme olan iştiyâkını harlamış olan ve lisansüstü derslerimizde tasavvuf ilminin usûlüne, muhtevâsına ve yazımına dair kendilerinden çok şey öğrendiğim saygıdeğer hocam, tez danışmanım Prof. Dr. Reşat Öngören'e medyûn-ı şükran olduğumu ifade etmek isterim. Kendilerinin işaret etmiş olduğu ufuk ve ayırdıkları kıymetli vakitler olmasaydı bu kitap yazılamazdı.

Kitabın yazım süreci boyunca içinden çıkamadığım bazı meseleleri zaman tahdîdi olmaksızın hiç sıkılmadan kendilerine sormama müsaade eden ve eserin yazım sürecinde değerli destek ve yönlendirmelerini gördüğüm Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Topatan Hocamızın da hakkını ödeyemem, haklarını helal etmeleri niyazımdır. Çok teşekkür ederim.

Teklif, teşvik ve destekleri için; İhsan Ayal, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Faruk Güney, Doç. Dr. Güler Doğan Avarbek, Prof. Dr. Bülent Bayram, Prof. Dr. Mustafa Delican, Prof. Dr. Necdet Tosun, Prof. Dr. Ramazan Muslu, Doç. Dr. Necdet Yılmaz, Doç. Dr. Rıdvan Özdinç, Doç. Dr. Nevzat Erkan, Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer Kılıç, Dr. Öğr. Üyesi Kamil Yelek, Dr. Fatih Memiç, Arş. Gör. Eser Aksu, Ferruh Özdemir, Hayrullah Cengiz, Bekir Halaçoğlu, Lokman Yılmaz, Beyza Öztürk, İlyas Çelikel ve Yusuf Büyükgüven'e kalben müteşekkirim.

Başta Oğuzhan Murat Öztürk ve Göktürk Ömer Çakır olmak üzere tüm Ötüken ailesine teşekkürü bir borç bilirim.

Yazıcızâde kardeşler hakkında ilk akademik çalışmayı yapan Behçet Neca-

tigil'e ve özellikle *Muhammediyye*'nin ilmî neşrini yaparak Yazıcızâde kardeşleri tekrar ilmî gündeme taşıyan merhum Prof. Dr. Âmil Çelebioğlu Hocamıza Cenâb-ı Hakk'tan rahmet dilerim. Ahmed-i Bîcân hakkında yaptığı kıymetli ve yön gösterici çalışmalarını bizzat takdim etme nezaketini gösteren Prof. Dr. Aynur Koçak Hocamıza ve yakın zamanda *Envâru'l-Âşıkîn*'in ilmî neşrini hazırlayan, bu tez esnasında değerli fikirlerinden ve eserinden istifade ettiğim Dr. Öğretim Üyesi Abdullah Uğur'a da şükranlarımı sunarım.

Gayret, tevfîk, ilim ve izzet ise sadece Allah'tandır.

Mehmet Bilal Yamak
Üsküdar, 2022

TABLOLAR VE RESİMLER LİSTESİ

Tablo 2.1: Ahmed-i Bîcân'a Göre Hangi Âlemde Hangi İlâhî İsmin/İsimlerin Zâhir Olduğunu Gösteren Tablo……....170

Tablo 2.2: Ahmed-i Bîcân'a Göre Âlem ve İnsan Arasındaki Benzerlikler Listesi...179

Tablo 2.3: İbn Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem*'indeki Enbiyâ Tertibi ile Yazıcızâde Kardeşlerin Eserlerindeki Tertibin Karşılaştırılması……....……190

Tablo 3.1: *Muhammediyye* ve *Mahmûdiyye* Karşılaştırması…....……...214

Tablo 3.2: *Muhammediyye* ve *Esîrî Tercümesi*nin Karşılaştırılması……....……....217

Tablo 3.3: *Müntehâ I* ve *Lübb-i Müntehâ-i Fusûs* Karşılaştırması……....……227

Resim 2.1: Ahmed-i Bîcân'a Göre Kalb…....……....……128

Resim 3.1: Muhammed Efendi'nin Aşk ile Bir Âh Çekmesi ile Yandığı Rivayet Edilen *Muhammediyye* Varakları……..……...……259

GİRİŞ

Yazıcızâde Kardeşlerin Eğitim Gördükleri Dönemde Osmanlı İlmiyesinin Durumu

Yazıcızâde kardeşlerin doğum tarihleri henüz tespit edilememiş olsa da eserlerinde isimlerini bizzat zikrettikleri Sultan II. Murad (1421-1444, 1446-1451) ve Fatih Sultan Mehmed (1444-1446, 1451-1481) devirlerinin ilmî ve edebî durumunun tesiri altında oldukları bârizdir. Bu çerçevede Yazıcızâde kardeşlerin ilmî müktesebât ve aidiyetlerinden bahsetmeden evvel Sultan II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed devirlerinin ilmî hayatına genel bir nazar; onların, ait oldukları mana ikliminin tespitine yardımcı olacaktır. İlmî düşünceyi üreten ve taşıyan kişilerin ferdî, içtimâi, siyasi, dinî ve fikrî kimliklerini ve kişiliklerini tayin etmek; bilginin üretildiği kurumların şeklî özelliklerini, içeriğini, siyasi anlamını anlamak son derece mühimdir.[1] Bu meyanda mezkûr sultanların ilim ve ulemâ ile münasebetlerine ve devirlerinde kurulan ilmî müesseselere kısaca temas edilecek, ilgili hususların Yazıcızâde kardeşler ile alâkasının yoğunluk kesbettiği noktalara işaret edilecektir.

Meşâirü'ş-Şuarâ isimli tezkirenin sahibi Âşık Çelebi (ö. 979/1572); mezkûr eserinde II. Murad'ın, ilim erbâbını iltifâtları ile teşvik ettiğini, kendisi adına kitaplar kaleme alındığını ve ilim ehlini maddi olarak desteklediğini tasrih eder.[2] Kaynaklar Sultan II. Murad'ın kitap ve kütüphane sevgisinden de bahsederler.[3] Sultan'ın ilme karşı olan sevgisi ve teşviki sadece kendi toprakların-

---

[1] İhsan Fazlıoğlu, *Kayıp Halka-İslam-Türk Felsefe-Bilim Tarihinin Anlam Küresi*, İstanbul, Papersense Yayınları, 2018, s. 73.

[2] "Ba'dehû Ebü'l-Hayr Sultan Murâd Hân Devri olup arûs-ı devlet ü izzet hacle-i nâzına girdi ve duhter-i nik-ahter-i saltanat ânun hıbâle-i ıkd-i ahdine irmekle murâda erdi. (…) Erbâb-ı ilm ü kemâlün çerağları şem-i iltifâtlarından iktibâs etmekle hâne-i mîlleri ziyâde oldu. Nâm-ı şerîflerine kitaplar dinildi, müşâhereler ü salyânelerle her zümre behremend oldı." Âşık Çelebi, *Meşâirü'ş-Şuarâ,* Yay. Haz. Filiz Kılıç, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018, s. 69-70. Sultan II. Murad'a ithâf edilen eserlerin dökümü için bk. Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Bilim Mirası*, C. I, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 269.

[3] Süheyl Ünver, "İkinci Selim'e Kadar Osmanlı Hükümdarlarının Hususi Kütüphaneleri Hakkında", *IV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1948, s. 301-304.

daki ulemâda değil diğer memleketlerdeki âlimlerde de akis uyandırmış olsa gerek ki bu âlimler sosyal, siyasi ya da iktisadi tazyikler sebebi ile ülkelerinden ayrılınca Osmanlı topraklarına yönelmişlerdir. Bu durum, II. Murad'dan itibaren Osmanlı ilim hayatının canlanmasına ve bilgi üretiminin merkezi olma konumuna gelmiş olmasına sebep teşkil etmiştir. Bu dönemde gerek ihtisas yapmak için gerekse diğer sebeplerle Anadolu ve Rumeli topraklarına gelmeye başlayan ulemâ sayısının artış göstermesi bunun delili niteliğindedir.

> On beşinci asır başlarında Sa'düddîn-i Teftâzânî'den (ö. 792/1390) ders okuyan Burhâneddin Haydâr-ı Herevî (Hâfî) (ö. 1426/27)*, Seyyid Şerîf el-Cürcânî'den (ö. 816/1413) ders okuyan Seyyid Alî-i A'cemî (ö. 1455/1456) ve Fahreddîn-i A'cemî (ö. 1460/61 veya 1468 M) gibi İran'dan gelen ulemâ Osmanlı medreselerinde ders vermeyi kabul ettiler. Timur'un zorla Semerkant'a götürdüğü Sirâcüddîn-i Halebî, Osmanlı diyarına gelmek üzere Mâverâünnehir'i terk etti ve II. Murad'ın yanına geldi. (…) Ayrıca bazı âlimler Karadeniz'in kuzeyindeki Kıpçak topraklarından Osmanlı diyarına hicret ettiler. Meşhur Hanefî fakihi Hâfizüddîn Muhammed-i Bezzâzî'nin (ö. 1424) talebesi olan Şerâfeddîn-i Kırîmî kendi ülkesindeki siyasi karışıklıktan kaçarak II. Murad'ın himayesine sığındı.[4]

Bu ilmî hareketliliğin çerçevesini sadece Anadolu dışından gelen ulemâ çizmiyordu. Osmanlı topraklarına gelen ulemânın cazibesi, Osmanlı haricindeki beyliklerin sınırları içinde yaşayan âlimleri de cezbediyordu.

> Meselâ menşei Batı Anadolu'daki Aydınoğulları toprakları olan Molla Yegân, kendi memleketinde başladığı tahsilini Şemseddîn-i Fenârî yanında devam ettirmek için Osmanlı ülkesine geldi. Tahsilini tamamladıktan sonra çeşitli medreselerde müderrislik yaptı, ardından Bursa kadısı olarak hizmet verdi ve sonunda şeyhülislâm oldu.[5]

Klasik dönem Osmanlı ulemâsına dair elimizdeki en mühim eser hüviyetinde olan Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin (ö. 968/1561) *eş-Şekā'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l Osmâniyye* adlı kitabında II. Murad Devri'nde yaşamış kırk âlimin biyografisi verilmiştir. Söz konusu eserde II. Murad'dan evvel tahta geçen beş padişah devrinde zikredilen âlim sayısı ise toplamda yetmiş beştir.[6] Bu sayılar, söz konusu Padişah döneminde Osmanlı dâhilinde ilmî hareket

---

* Haydâr-ı Herevî, Yazıcızâde Muhammed Efendi'nin hocasıdır. Aralarındaki ilmî ve fikrî irtibat aşağıda detaylıca tartışılacaktır.

[4] Abdurrahman Atçıl, *Erken Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Âlimler ve Sultanlar*, İstanbul, Klasik Yayınları, 2019, s. 45-46. Klasik dönemde Osmanlı'ya gelen âlimlerin diğer bir dökümü için bk. İhsanoğlu, *Osmanlı Bilim Mirası,* C. I, s. 61-70.

[5] *Ae.*, s. 46.

[6] Ayrıntılı bilgi için bk. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *eş-Şakâi'ku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi-d-Devleti'l-Osmâniyye-Osmanlı Alimleri*, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019, s. 142 vd. Kuruluşundan Fatih Devri sonuna kadar yaşamış Osmanlı ulemâsı ile ilgili geniş bir değerlendirme için bk. Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim-Riyâzî ve Tabiî İlimler*, İstanbul, Küre Yayınları, 2019, s. 123 vd.

BİRİNCİ BÖLÜM

YAZICIZÂDE KARDEŞLERİN İLMÎ, TASAVVUFÎ HAYATLARI VE ESERLERİ

1.1. Eğitim Hayatları, İlmî Olarak Durdukları Yer

Yazıcızâde kardeşlerin eğitim hayatları ile ilgili bilgilerin kaynakları kendi eserleridir. Eserlerinde ismen bahsettikleri ve görüşlerini aktardıkları hocalarından bahsetmeden önce tabiî olarak ilk hocaları kabul edebileceğimiz babaları Yazıcı Sâlih'ten (ö. 811/1409'dan sonra) söz etmek; yetiştikleri ilmî çevre ve bu çevrenin ilim hayatlarındaki tesirini tespite imkân sağlayacaktır. Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi (ö. 1008/1600) tarafından astronomi ilminde derin bilgisi, yer ve gök hadiselerine dair uzun bir manzumesi olduğu teyit edilen Yazıcı Sâlih; yine Âlî Efendi'ye göre Ankara'da ya da Anadolu'nun başka bir kasabasında dünyaya gelmiştir.[1] Kendisi de Gelibolulu olan Âlî Efendi, bu bilginin Gelibolu sakinleri arasında eskiden beri mütedâvil bir malûmat olduğunu da zikreder.[2] Âmil Çelebioğlu, Yazıcı Sâlih'in, eserini Ankara'da yaşayan Devlet Han ailesinden İskender bin Hacı Paşa'ya ithaf etmiş olmasının Ankaralı olma ihtimalini kuvvetlendirdiğini ifade etmektedir.[3] Ayrıca Evliyâ Çelebi'nin (ö. 1095/1684 [?]) Yazıcı Sâlih'i "Ankaravî" nisbesi ile zikretmesi[4] ve diğer bazı kaynakların da bu doğrultuda bilgiler vermesi[5] Ankara'dan

---

[1] Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, Yay. Haz. Ali Çavuşoğlu, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2019, s. 168. *Künhü'l-Ahbâr* müellifi Yazıcı Sâlih'in adını "Salâhaddîn" olarak verir. Bu ismin yanlışlığını Yazıcı Sâlih'in kendi eseri çerçevesinde ispat eden görüşler için bk. Âmil Çelebioğlu, "Yazıcı Salih ve Şemsiyyesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Atatürk Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi] [İİFD] [EAÜİFD]*, No:1, 1975, s. 171-218.

[2] Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, *Künhü'l-Ahbâr*, s. 168.

[3] Çelebioğlu, "Yazıcı Salih ve Şemsiyyesi", s. 171.

[4] Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, C. I, I. Kitap, Yay. Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2011, s. 161.

[5] Şem'dânîzâde Süleyman Efendi, *Müri't-tevârîh*, İstanbul, Maârif Nezâreti, 1338, s. 446.

Gelibolu'ya gelmiş olduğuna işaret etmektedir. *Târîh-i Âl-i Selçûk* müellifi Yazıcıoğlu Ali'nin (IX./XV. yüzyıl) Yazıcı Sâlih'in oğlu, dolayısıyla Muhammed Efendi ve Ahmed-i Bîcân'ın biraderleri olduğuna dair bilgilerin ise herhangi bir dayanağı yoktur.[6]

Bazı kaynakların Osmanlı Devleti'nin kâtiplerinden olduğunu ifade ettiği[7] Yazıcı Sâlih'in bugüne kadar tespit edilmiş tek eseri *Şemsiyye* isimli kitaptır.[8] 826/1423 tarihinde tamamlanan[9] kitap; tevhid, naat, mirâc-ı Nebî ve Hulefâ-i Râşidîn'e methiye ile başlar. Eserde her biri bir aya karşılık gelen on iki bâb ve her bâbda ise yirmi beş fasıl bulunmaktadır.

Bu fasıllar, o ay içerisinde olabilecek yer ve gök olaylarının (dolu yağması, ay tutulması, deprem olması, gök gürlemesi vb.) bir dökümü gibidir. Bu yirmi beş fasıl bütün bâblarda hemen hemen aynıdır. O ay içerisinde bu değişik yer ve gök olaylarının vuku bulması durumunda ne gibi ictimâi, siyasi hadiselerin meydana gelebileceğine dair tahminlerde bulunulur. "Melhame" türünde* bir eser olan *Şemsiyye*'nin nâzımı; kitabının kaynakları arasında İdrîs ve Danyâl peygamberlerle birlikte Eflâtun'un, Lokman Hekîm'in ve Cafer-i Sâdık'ın sözlerini zikreder.[10] Yazıcı Sâlih eserini hazırlarken *Melhame-i Danyâl*'a dair bazı eserlerden, hususuyla da Hakîm Ebu'l-Fazl Hubeyş bin İbrâhim bin Muhammedü't-Tiflisî'nin (ö. 629/1231-32) *Melhâme-i Dânyâl* ve *Beyânü'n-Nücûm* adlı eserlerinden istifade etmiş olmalıdır; çünkü nâzım isim vermek sûretiyle

---

[6] Halil İnalcık, ilgili bilgiye referans olarak Âmil Çelebioğlu'nun şu eserini göstermiştir: Âmil Çelebioğlu, *Muhammediye,* C. I-II, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996. Fakat ilgili çalışmada böyle bir bilgi bulunmamaktadır. Halil İnalcık'ın iddiası için bk. *Has-bağçede 'Ayş u tarab*, s. 195.

[7] Hacı Ali Âlî, *Tuhfetü'l-mücâhidîn*, Süleymâniye Ktp, Nûruosmâniye, nr. 2293. vr. 497b. Kâtiplik hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993, s. 214. Osmanlılarda Kâtiplik müessesinin Orhan Bey zamanından itibaren yürürlükte oluşuna dair bk. Erhan Afyoncu, Recep Ahıshalı, "*Kâtip*", *DİA*, İstanbul, 2002, C. XXII, s. 53.

[8] Eser üzerinde iki doktora ve bir yüksek lisans tezi olmak üzere üç adet lisansüstü çalışma yapıldığı tespit edilmiştir: Mehmet Terzi, "Yazıcı Salih (Selahaddin) Kitabu'ş-şemsiyye (Melhame-i Şemsiyye) dil özellikleri-metin-söz dizini", İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 1994; Atilla Batur, "Yazıcı Sâlih ve Şemsiyyesi" Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 1996; Sibel Sevinç, "Yazıcı Salih'in Melhamesi: Kitabü`ş-şemsiyye", Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999. Sibel Sevinç'in çalışmasında kullandığı Süleymaniye Kütüphanesi Pertevniyal Kolleksiyonu 766 numaraya kayıtlı nüshanın içinde mensûr bazı varaklar da mevcut olup bu nüsha derleme bir eser hüviyetindedir. Yazıcı Sâlih'in eseri ise baştan sona manzûmdur. Atilla Batur ise Kütahya Vâhid Paşa Kütüphânesi El Yazmaları Bölümü 1179 numaraya kayıtlı tam manzûm nüshayı kullandığından bu çalışmada bu tezden yararlanılmıştır. Mehmet Terzi'nin tezine ise ulaşılamamıştır. Eserin Türkiye ve dünyada tespit edilen yazmalarının listesi için bk. Atilla Batur, "Yazıcı Sâlih ve Şemsiyyesi", s. 23-24.

[9] Uğur, "Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân Efendi ve Envâru'l Âşıkîn Adlı Eseri (İnceleme-Metin), s. 9.

*Melhame yazımı geleneği hakkında, Ahmed-i Bîcân'ın *Şemsiyye* adlı eserinin anlatıldığı aşağıdaki bölümde bilgi verilecektir.

[10] Batur, "Yazıcı Sâlih ve Şemsiyyesi" s. 17.

en çok bu müelliften bahsetmektedir.[11] Müstakîmzâde Süleyman Sa'düddîn Efendi'nin (ö.1202/1788) Melâmî-Bayrâmî bir mutasavvıf olduğunu kaydettiği[12] XVII. yüzyıl şairlerinden Cevrî İbrâhim Çelebi, *Şemsiyye*'yi tenkit ederek aynı türde bir eser daha kaleme almıştır.[13]

Evliyâ Çelebi'nin (ö. 1095/1684 [?]) *"İlm-i nücûmda gûyâ Fisogeres-i tevhîdî idi,"*[14] ifadeleri ile methettiği Yazıcı Sâlih'in ilme verdiği kıymeti;

"Âdemî oldur ki dâniş yâr ola / Cehl ile gitmek cihandan âr ola
İlim ile irdi irenler menzile / Câhilün kadr-i vaz'ı gelmez dile"[15]

beyitleri ile birlikte;

"Yâdigâr oldı bize kaldı sünen / Olmadı mahrûm elin ilme sunan"[16]

ifadelerinden de anlayabilmek mümkündür. Yazıcı Sâlih'in bu ilmî neşvesinin oğlu Muhammed Efendi'yi nazım türü bir eser verme hususunda etkilemiş olması ihtimal dâhilinde iken Ahmed-i Bîcân'ın, babasının bu eserini nesren tercüme etmiş olması babasının eserinden muhtevâ açısından da etkilenmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Aşağıda hakkında tafsilatlı malûmat verilecek olan bu eser de dâhil olmak üzere Yazıcızâde kardeşlerin yer yer birbirlerinden rahatlıkla bahsetmelerine rağmen yazdıkları eserlerin hiçbirinde babalarından bahsetmemiş olmaları, babaları ile aralarında bir dargınlık olma ihtimalini de düşündürmektedir.

İleride eserleri tartışılırken ortaya konulacağı üzere Yazıcızâde kardeşlerin tefsir, hadis, kelâm, fıkıh, felsefe ve tasavvuf literatürüne hâkimiyetleri iyi bir eğitim aldıklarını göstermektedir.

Klasik dönem biyografi kaynaklarında ve menâkıbnâmelerde yeterince bilgi bulunmayan bu eğitim sürecini ve mevzilendikleri ilmî aidiyeti tespit etmek için eserlerinde bahsettikleri hocalarının üzerinde durmak, hocalarının ilmî mevkilerinin koordinatlarını ve Yazıcızâde kardeşlerin bu koordinatların neresinde yer aldıklarını belirlemek yerinde olacaktır. Yazıcızâde Muhammed Efendi hocalarından bazılarını ismen açıklasa da Ahmed-i Bîcân'ın aldığı eğitimin izleri, kendi eserlerinde tespit ettiğimiz bazı karineler üzerinden takip edilecektir.

Yazıcızâde Muhammed Efendi; ilk eseri olan *Megāribü'z-Zamân*'da, "Halk-ı Kur'ân" meselesini tartıştığı bir varakta Burhâneddîn Haydâr el-Herevî'yi

---

[11] Çelebioğlu, "Yazıcı Salih ve Şemsiyyesi", s. 183.
[12] Tek, *Melâmet Risâleleri Bayrâmî Melâmiliği'ne Dâir,* s. 39. (Bu eserin içerisinde on bir farklı risâle olup ilgili atıf Abdurrezzak Tek'in giriş yazısınadır.)
[13] Ayrıntılı bilgi için bk. Yasemin Akkuş, "Melhame-i Cevri: Tanıtımı- transkripsiyonlu metin-konu tasnîfi - asıl metin – sözlük", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2001; Terzi, "Yazıcı Salih (Selahddin) Kitabu'ş-şemsiyye (Melhame-i Şemsiyye) dil özellikleri-metin-söz dizini",.
[14] Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, C. I, I. Kitap, s. 161.
[15] Batur, "Yazıcı Sâlih ve Şemsiyyesi", s. 127.
[16] *Ae.*, s. 359.

(Hâfî) (ö. 830/1426) *"Mevlânâ, el-üstâzü'd-dünya (Dünyanın hocası), el-allâmetü'l-verâ (yaratılmış olanların içinde ilmi ziyade olan)"* gibi vasıflarla tavsif ederek[17] görüşlerini aktarır. Fatihâ Sûresi'nde geçen "Hamd" kelimesi üzerinde durduğu başka bir yerde ise kendisinden *"hocam, allâme-i verâ Burhâneddîn Haydâr"* şeklinde bahsederken[18] bir başka yerde ise hocasını *"efendim ve senedim"* şeklinde anar.[19]

Muhammed Efendi, *Muhammediyye*'sinde ise hocasını aşağıdaki vasıflarla zikrederken eğitim hayatına dair diğer bazı bilgiler de verir:

"Hem üstâdım benim Zeynü'l-Arab'dı / Kim içi dışı ilim ile edebdi
Çü himmet etti erdim ona ön ben / Eriştim Haydâr-ı Hâfî'ye son ben
Ara yerde çok ettim istifâde / Hem ön son kim ki ettise ifâde"[20]

Bu beyitlerinden de anlaşılacağı üzere Yazıcızâde Muhammed Efendi'nin ilk hocası Zeynü'l-Arab, bir sonraki hocası ise Haydâr-ı Hâfî'dir. Ayrıca o, ismini zikretmediği hocalarının olduğunu da ifade eder.

Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657) tarafından künyesi Alî b. Abdillâh b. Ahmed olarak verilen,[21] diğer bazı kaynaklarda "Mısrî" nisbesi ile[22] bazı yazmalarda ise "Nahcuvânî" nisbesi ile anılan[23] Zeynü'l-Arab'ın vefat tarihi ile ilgili 757/1357 kaydı mevcuttur.[24] Zeynü'l-Arab'ın; Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) nahiv ilmine dair yazdığı *el-Enmûzec* adlı esere yazdığı bir şerh, İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) *el-Kānûn fi't-Tıbb* adlı eserine yazdığı bir şerh ve Ferrâ el-Begavî'nin (ö. 516/1122) *Mesâbîhu's-Sünne* adlı eserine yazdığı bir şerh[25] olmak üzere üç adet kitabından bahsedilmektedir. Zeynü'l-Arab'ın *Mesâbîhü's-Sünne* üzerine yazdığı şerh gerek İstanbul, Rumeli ve Anadolu kütüphanelerinde mevcut nüshalarının çokluğu[26] ve şerh edilen bu eserin Yazıcızâde kardeşlerin

---

[17] Yazıcızâde Muhammed Efendi, *Megāribü'z-zamân li-gurûbi'l-eşyâ fi'l-ayn ve'l-ıyân*, vr. 213b.
[18] *Ae.*, vr. 310b
[19] *Ae.*, vr. 286a.
[20] Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammediye*, s. 852.
[21] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, C. II, s. 1699. Aynı müellif başka bir eserinde ise Ali bin Ubeydullah bin Ahmed (bin zeynüddîn Ebi'l-mefâhir) künyesini kaydeder. Bk. Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, Yay. Haz. Mahmûd Abdülkâdir el-Arnavut-Sâlih Sa'dâvî Sâlih, C.II, İstanbul, IRCICA, 2010, s. 372.
[22] İsmâil Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifin, Esmaü'l-müellifin ve Âsârü'l-musannifin*, Yay. Haz. Kilisli Rıfat Bilge, İbnülemin Mahmud Kemal İnal, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1951, s. 720.
[23] Zeynülarab Ali b. Abdullah b. Ahmet, *Şerhu Mesâbîhi's-Sünne*, İstanbul Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Kolleksiyonu, nr. 34 Fe 463, vr. 2a.
[24] Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm: Kamûsu Terâcim li-eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arab ve'l-Müsta'rebîn ve'l-Müsteşrikîn*, Beyrut, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 2002, s. 310.
[25] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, C. I, s. 185. Kâtib Çelebi, *ae.*, C. II, s. 1699. İsmâil Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifin, Esmaü'l-müellifin ve Âsârü'l-musannifin*, s. 720.
[26] Eserin mezkûr yerlerdeki kütüphanelerde bulunan bazı nüshaları şunlardır: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, nr.00130. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Nuruosmaniye, nr. 001109. A.y, nr. 00110. A.y, nr. 01111. Topkapı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed Kit., nr. 000422. Kastamonu Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. KHK3449. Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesi, nr.

kitapları açısından önemli bir kaynak olması gerekse Osmanlı medreselerinde okutulan önemli hadis kitaplarından birisi olması[27] dolayısıyla mühimdir. Asıl ismi Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed İbnü'l Ferrâ[28] olan Begavî'nin *Mesâbîhu's-Sünne* adlı eseri *Kütüb-i Sitte* ve *Sünen-i Dârimî*'den seçilen hadislerden oluşan bir derleme kitabı hüviyetinde olup üzerine yazılan tespit edilmiş 38 şerh, şöhretine işaret etmektedir.[29] Zeynü'l-Arab bu eser üzerinde kendisinden evvel şerhlerin bazı hususlarda mezhep taassubu gösterdiğini gördükten sonra bu eseri şerh etmeye karar verdiğini ifade eder.[30] Zeynü'l-Arab'ı ilk hocası olarak tavsif eden Muhammed Efendi ve Ahmed-i Bîcân, eserlerinde *Mesâbîhü's-Sünne* adlı esere ve şerhine atıflarda bulunmuşlardır.[31]

Mevcûd bilgiler, Zeynü'l-Arab'ın Rumeli ve Anadolu topraklarına yaptığı bir seyahatten bahsetmezler. Bu bilgilerden yola çıkan bazı araştırmacılar; Yazıcızâde Muhammed Efendi'nin, ilk hocası olarak tanımladığı Zeynü'l-Arab ile görüşmemiş olduğunu ve dolayısıyla eserlerinden istifade ettiği için böyle bir ifadede bulunduğunu iddia etmişlerdir.[32] Aşağıdaki bilgiler ise bu hükmün aksine onun Zeynü'l-Arab ile görüşmüş olduğunu teyit etmektedir. Yazıcızâde Muhammed Efendi başta ilk eseri olan *Megāribü'z-Zamân*'da olmak üzere diğer eserlerinde farklı ilim sahalarına dair yüzlerce kişiden ve eserden bahsetmektedir.[*] Ayrıca Muhammed Efendi, Zeynü'l-Arab'dan bahsettiği:

"Hem Üstâdım benim Zeynü'l-Arab'dı / Kim içi dışı ilim ile edebdi"[33]

beytinde vefat etmiş olduğu anlaşılan hocası hakkında -di'li geçmiş zaman eki kullanmaktadır. Eğer Muhammed Efendi, Zeynü'l-Arab'ın kitaplarından istifade ederek onu hocası ittihaz etmiş olsaydı böyle bir zaman kipi kullanmaması beklenirdi. Ayrıca beytin ikinci kısmında yer alan "*Kim içi dışı ilim ile edeb-*

4567 Bu nüshanın istinsahının tamamlanma tarihi ferağ kaydında 15 Muharrem 799 (19 Ekim 1396) olarak kaydedilmiştir.

[27] Mehdin Çiftçi, "Süleymaniye Dârü'l-Hadisi'nde Okutulan Eserler (XVI-XVII. Asırlar)", *Anadolu'nun İslamlaşma Sürecinde Dâru'l-Hadisler Sempozyumu*, Çankırı, 2012, s. 313.

[28] Saffet Sancaklı, "Begavî ve Hadis Sahasındaki Çalışmaları", *Diyanet İlmi Dergi*, C. XXXIV, No: 3, 1998, s. 258.

[29] Eserin üzerine yazılan şerhlerin listeleri için bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, C. II, s. 1698-1699 vd.; Mücteba Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 111-112-113.

[30] Zeynü'l Arab, *Şerhu'l-Mesâbîh*, Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 4567, vr.2a.

[31] Bk. Yazıcızâde Muhammed Efendi, *Megāribü'z-zamân li-gurûbi'l-eşyâ fi'l-ayn ve'l-ıyân*, vr. 63b. Uğur, "Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân Efendi ve Envârü'l-Âşıkîn Adlı Eseri (İnceleme-Metin)", s. 233. Ahmed-i Bîcân, *Müntehâ (II)*, vr. 224a.

[32] Carlos Grenier, "The Spiritual Vernacular of the Early Ottoman Frontier", The University of Chicago, Basılmamış Doktora Tezi, 2017, s. 49-50. Carlos Grenier, ilgili meseleyi tartıştığı sayfalarda Muhammed Efendi'nin *Megāribü'z-Zamân* adlı eserinde Zeynü'l-Arab'ın eserine çokça atıfta bulunduğunu ifade etmiştir. Lâkin doğru değildir.

[*] Yazıcızâde kardeşlerin eserlerinin tartışıldığı aşağıdaki bölümde bu kişiler ve kitaplar hakkında geniş bilgi sunulmuştur.

[33] Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammediye*, s. 852.

İKİNCİ BÖLÜM

YAZICIZÂDE KARDEŞLERİN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

2.1. Yazıcızâde Kardeşlere Göre Tasavvuf Ehlinin Özellikleri

2.1.1 Derviş Kelimesinin Kullanımı

Bir şahsiyeti önemli kılan hususlardan biri de ait olduğu anlam dünyasının ismini, muhtevâsını ve mevzubahis olan anlam dünyasına mensup olanların keyfiyetini dikkate almasıdır. Yazıcızâde kardeşler de eserlerinde tasavvuf ehli olmanın şartlarını ve gerekliliklerini zikretmişlerdir. Özellikle "derviş" ve "fakir" kelimelerini gelenekte olduğu ve aşağıda da arz edileceği gibi çift anlamlı olarak kullanmışlardır. Tasavvuf ehlinin sadece kemâline işaret etmekle kalmamışlar, ayrıca nasıl olmaması gerektiğine de dikkat çekmişlerdir. Bu başlık altında Yazıcızâde kardeşlerin bu görüşleri, gelenekle örtüşen ve ayrışan noktaları da ele alınmak sûreti ile sunulmaya çalışılacaktır.

"Derviş" kelimesinin Farsçada "fakir" anlamına geldiğini ifade eden Muallim Nâci (ö. 1893), kelimenin ıstılâhta "turuk-ı aliyyeden birine intisâb eden zât" demek olduğunu söyler.[1] Bu kelime, erken dönemden itibaren zâhidi, zühdü, sûfîyi ifade etmek üzere Arapçadaki "fakir" kelimesi yerine kullanılmış; zamanla daha farklı ve daha geniş bir içerik kazanmıştır.[2] "Dervîş" ve "dervîşî" kelimelerinin "fakr" ve "fakir" kelimelerinin karşılığı olarak kullanıldığı ilk Farsça tasavvufî eserlere örnek olarak Müstemlî'nin *Şerh-i Ta'arruf*'u, Hücvîrî'nin *Keşfü'l-Mahcûb*'u gibi eserler verilebilir.[3]

"Fakr" ve "fakir" kelimeleri ise tasavvuf kaynaklarında hem sözlük anlamına uygun olarak "maddi yoksulluk" ve "yoksul" anlamlarında kullanılmış

---

[1] Muallim Nâcî, *Lügat-i Nâcî*, İstanbul, Çağrı Yayınları, t.y, s. 409.

[2] Nurettin Albayrak, *Gönül Çalab'ın Tahtı – Açıklamalı Yunus Emre Sözlüğü*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2014, s. 260.

[3] Tahsin Yazıcı, "*Derviş*", *DİA*, İstanbul, 1994, C. IX, s. 188.

hem de tasavvufî bir ıstılaha dönüştürülmüştür. Sûfîlere göre "fakr" Allah'a giden yol, "fakir" de bu yolun yolcusudur. Bu anlamdaki "fakir"i sûfî gibi tarif ederek ona "ehl-i tecrîd" ve "ehl-i terk" adını vermişlerdir.[4] Örneğin İbn Fûrek (ö. 406/1015), tasavvuf ıstılâhlarını konu edindiği eserinde "fakr"ın hem sözlük ve hem de ıstılâhî anlamını içeren bir rivayete yer vererek şöyle der: *"Fakirlik üç kısma ayrılır: 1. Mahlûkat olarak Allah Teâlâ'ya muhtaç olmak. 2. Dünya mallarından mülk ve zenginliklerinden herhangi bir şeye sahip olmama manasına fakirlik. 3. Nefis fakirliği ki Hz. Peygamber bundan Allah'a sığınmıştır."*[5]

"Fakr" ve "fakir" kelimelerinin tarihî seyrini izlemek ve ne zamandan itibaren ıstılâhî bir anlam taşıdığını tespit etmek amacıyla ilk dönem tasavvuf klasiklerine bakmak faydalı olacaktır. Dönemin bütün eserlerini incelemek bu eserin sınırlarını aşacağı için bu tespit esnasında belli başlı şahısların eserlerinden bir neticeye varılmaya çalışılacaktır. *Er-Riâye li-Hukūkillâh* müellifi Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857) kelimeye ıstılâhî bir anlam yüklemez.[6] Muhammed b. İbrâhim Kelâbâzî (ö. 380/990), eserinin bir bölümünü "Sûfîlerin Fakr Hususundaki Görüşleri" şeklinde başlıklandırmıştır.[7] Hem bahsi geçen bölümde hem de sûfîlere verilen diğer adları tartıştığı bölümde[8] "fakr" kelimesini dünya malından yoksul olmak anlamında kullanan Kelâbâzî'nin sûfîleri "fukarâ" olarak değil, "et-Tâife" olarak zikretmesi dikkat çekicidir.[9]

Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996), yazdığı esere "Fakirlerin Faziletleri" başlıklı bir bölüm[10] açmış lâkin bu bölümde kelimenin sadece sözlük anlamını kullanmıştır. Hargûşî (ö. 406/1015-16) ise *Tehzîbü'l-Esrâr fî Âdâbi't-Tasavvuf* adlı eserinde "Fukarânın sefer ve hazarda arkadaşlıklarına ve seferlerindeki hâllerine dair bazı edepler"[11] başlığı altında ilgili "fukarâ" kelimesini "sûfîler" anlamında kullanmıştır.

Ebû Abdurrahmân es-Sülemî (ö. 412/1021) tespit ettiğimiz kadarı ile sûfîlere "fukarâ" denilmesinin sebeplerini kaleme alan ilk müelliftir. O, *Minhâcü'l-Ârifîn* adlı risâlesinde; *"Sûfîler (…) dünyadan, ancak şerîatin terkine müsaade etmediği ölçüde bir şey aldılar: avretlerini örtecek bir elbise, farzları yapmaya güç verecek miktarda gıda. Dünyadan az miktarda bir şey almayı, ondan yüz çevirmeyi şiâr*

---

[4] Abdurrezzak Tek, *Tasavvufî Mertebeler - Hâce Abdullâh el-Ensârî el – Herevî Örneği*, Bursa, Emin Yayınları, 2008, s. 191.

[5] İbn Fûrek, *El-İbâne An Turuki'l-Kâsıdîn*, Yay. Haz. Ahmet Yıldırım, Abdülgaffar Aslan, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014, s. 86.

[6] Bk. Muhâsibî, *er-Riâye li-Hukûkillâh*, Yay. Haz. Abdülkâdir Ahmed Atâ, Beyrut, t.y.

[7] Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, Yay. Haz. Ahmed Şemseddîn, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001, s. 112.

[8] *Ae.*, s. 12.

[9] *Ae.*, s. 113.

[10] Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb fî Muâmeleti'l-Mahbûb*, C. II, Kâhire, el-Mektebetü't-Tevfîkiyye, t.y, s. 416.

[11] Hargûşî, *Tehzîbü'l-Esrâr fî Âdâbi't-Tasavvuf*, Yay. Haz. Muhammed Ahmed Abdulhalîm, Kâhire, Mektebetü's-Sikâfeti'd-Dîniyye, 2010, s. 338.

edindiklerinden dolayı onlara 'fukarâ' adı verildi," der.[12] O, ayrıca *Galatâtü's-Sûfiyye* adında bir risâle kaleme almış ve maldan, mülkten yoksul anlamına gelen fakirliğin âdâbından bahsetmiştir.[13]

Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî (ö. 465/1072) *er-Risâle* adlı eserinde "fakr" kelimesi için bir başlık açmış[14] lâkin bu başlıkta Sülemî'nin yaptığı gibi "fukarâ" ile "sûfîleri" doğrudan özdeşleştirmemiş, bölüm boyunca Allah'tan gayrı kimseye muhtaç olmamaktan bahsetmiştir.

Hücvîrî (ö. 465/1072) meşhur eseri *Keşfü'l-Mahcûb*'da "fakr" başlığı altında fakirlik ve fakirliğin faziletlerinden, başta Hz. Peygamber'den ve kendisine kadar olan tasavvuf büyüklerinden aktardığı rivayetler eşliğinde bahseder.[15] "Fakr" ve "fakir" kelimelerinin sözlük ve ıstılâh anlamlarını beraber kullanan Hücvîrî, sûfîlerin sıfatı olarak zikrettiği bu kelimeleri sûfî kelimesi yerine kullanmaz.

Yukarıda kendilerinden bahsedilen sûfîler ve eserlerindeki veriler göz önünde bulundurulduğunda ilk dönem tasavvuf literatüründe "fakr" ve "fakir" kelimelerinin delâletlerinde bir mutâbakata varılmamış olduğu ve dolayısıyla birer tasavvuf ıstılâhı olarak kabul edilemeyecekleri açıktır. Çünkü Seyyid Şerîf el-Cürcânî'ye göre ıstılâh; bir topluluğun bir şeyi isimlendirme hususundaki ittifakıdır ki bu isim ilk kullanıldığı yerden nakledilmiş olmalıdır.[16] Bu tarife göre ıstılâhın seyri şöyle gerçekleşmektedir: Evvelâ bir isim bir manaya delâlet edecek şekilde kullanılmakta, akabinde ise belli bir topluluk kendilerine aktarılan bu delâlet üzerinde ittifâk etmektedirler. "Fakr" ve "fakir" kelimelerinde böyle bir ittifâk ilk dönem tasavvuf klasiklerinde yoktur. Fakat daha sonra birer ıstılâh olacak bu kelimeler üzerinde ilk ittifâkın Hargûşî, Sülemî ve İbn Fûrek ile başlamış olduğu söylenebilir. Ayrıca ilk dönem tasavvuf klasiklerinde "fakirlik" kelimesinin sûfîler için bir isim olmaktan ziyade bir gereklilik ve bu gerekliliğin getirdiği bir sıfat olduğu gözlenmektedir.

"Fakr", "fakir, "dervişlik" ve "dervîş kelimeleri Yazıcızâde kardeşlerden daha evvel kaleme alınan eski Türkiye Türkçesi örneklerinde eş anlamlı olarak kullanılmışlardır.

Örneğin Yûnus Emre'nin (ö. 720/1320 [?]): *"Dünya seven dervîş degül dervîşligi olmaz kabul / Dervişlikten kaçanlarun hemân şeyhi şeytân olur",*[17] *"Fakirler*

---

[12] Ebû Abdirrahmân es-Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risâleleri*, Çev. Süleyman Ateş, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981, s. 15.

[13] *Ae.*, s. 142.

[14] Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fî İlmi't-Tasavvuf,* Beyrût, Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, 1998, s.345.

[15] İlgili bölüm için bk. Hücvîrî, *Hakikat Bilgisi Keşfü'l-Mahcûb*, Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2016, s. 85.

[16] Seyyid Şerif el-Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, Thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlî, Beyrut, Dâru'n-Nefâis, 2007, s. 85.

[17] Mustafa Tatcı, *Yunus Emre Külliyâtı - Yunus Emre Dîvânı*, C. II, İstanbul, H Yayınları, 2008, s. 118.

miskinlikten çekdi elin / Gönüller yıkuban heybetlü oldu"[18] beyitlerinde "dervîş" ve "fakir" kelimeleri sûfî anlamında müterâdiftirler.

Âşık Paşa (ö. 733/1332) bazen "derviş" kelimesini yoksul anlamında kullanırken:

"Mustafâ el-fakru fahrî didi ol / Fakr içinde buldı Hakk'a togru yol
Eytdi dervîşlik benüm fahrum-durur / Kim murâdı pâdişâhdan umdurur"[19]

bazen ise ıstılâhî manasında yani sûfî kelimesine delâlet edecek şekilde kullanır:

"Nitekim eytdüm ekinçi hâlini / Şuna nisbet dut bu dervîş yolını
Ger meşâyih olmasa yol kim aça / Hak kılıçın uruban il kim aça"[20]

Yazıcızâde kardeşlerin şeyhi Hacı Bayrâm-ı Velî de "fakr" kelimesini; mahvı fenâda bulmak anlamında zikrederek ıstılâhî manasında kullanır:

"El-fakru fahrî el-fakru fahrî / Demedi mi âlemlerin fahri
Fakrını zikret fakrını zikret / Mahvı fenâda buldu bu gönlüm"[21]

Yazıcızâde Muhammed Efendi, "fakr" kelimesini *Megāribü'z-Zamân*'da sözlük anlamı ile kullanır. O, Hz. İbrâhim'den bahsettiği bir sayfada şöyle bir rivayet aktarır:

> "Hz. Allah, İbrâhim'e vahyetti: 'Ben seni nebî olarak halk ettim, seni halîlim yaptım, ardından seni Nemrûd'un ateşi ile imtihan ettim. Eğer seni fakirlikle imtihan etmiş olsa idim tavrın nasıl olurdu?' Hz. İbrâhim cevap verdi: 'İlâhî, fakirlik Nemrûd'un ateşinden daha şiddetli bir beladır.' Hz. İbrâhim'in bu cevabı üzerine Hz. Allah şöyle vahyetti: 'Yâ İbrâhim! İzzet ve celâlime yemin olsun ki gökler ve yerler arasında fakirlikten daha ağır bir bela halk etmedim.'"[22]

Muhammed Efendi, "fakr" kelimesini *Muhammediyye*'sinde çoğunlukla gerçek anlamıyla kullanmaktadır. Örneğin:

"Fakiri sever Hak, fakiri sevenleri hem / Ki zîrâ fakir eyleyiptir cihâna vedâ
Çün el-fakru fahrî, buyurdu Habîb-i ilâh / Onun sözünü ilmi olan eder istimâ[23]
Durup hem pişirdi nice kursalar[24] *arpadan / Ederdi atası gibi fakr ile iftihar*[25]
Hem buyurdu cennete yoksullar önden gireler / Gireler beş yüz yıl ön görmeyeler gussa kayu
Bu meger şular ola kim fakr ile fahr ettiler / Alçak u yumşak yürüyüp eylemezlerdi ulû[26]

---

[18] *Ae.*, s. 410.
[19] Âşık Paşa, *Garib-nâme*, C. II/II, Yay. Haz. Kemal Yavuz, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 667.
[20] *Ae.*, C. I/II, s. 763.
[21] Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Velî Yaşamı-Soyu-Vakfı*, C. II, s. 228.
[22] Yazıcızâde Muhammed Efendi, *Megāribü'z-zamân li-gurûbi'l-eşyâ fi'l-ayn ve'l-ıyân*, vr. 104a.
[23] Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammediye*, s. 617.
[24] Kurs-ı nân: Yuvarlak, tekerlek şeklindeki ekmek. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, Aydın Kitabevi, 2011, s. 608.
[25] Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammediye*, s. 521.
[26] *Ae.*, s. 676.

beyitlerinde yoksulluk anlamında kullanılan kelime, adı geçen kitapta yalnız bir yerde ıstılâhî anlamında kullanılmıştır. Kitabında, kendilerine hesap sorulmadan cennete dahil edilecek kişileri anlatırken Muhammed Efendi; Hz. Peygamber'den naklen; mahşerde yüzleri dolunay gibi parlayacak, yüzlerinin nûru Kâf Dağı'na ulaşacak "yoksul"lardan bahseder:

"Buyurmuştur Rasûlullâh ki yoksullar kıyamette/Kopalar yüzleri bedr ay gibi berkı ere tâ Kāf[27]

Bu "yoksullar" sûfîlerdir:

"Kadehler tutalar elde şarâb-ı lâ-yezâlîden / Kadeh nûr şarâbı nûr içen sûfî içilen sâf"[28]

Bu "yoksul" ve "sûfî"ler aynı zamanda ârif ve muhakkık sûfîlerdir. Herkes mahşer gününde hesap ile meşgûl olurlarken bu zümre zevk içerisinde olacaklardır:

"Halâyık hep hesâb içre, bular zevk ile işrette / Kamu ârif muhakkıklar arada olmaya eclâf"[29]

Zikredilen son üç beyitte "fakir", "yoksul", "sûfî", "ârif" ve "muhakkik" kelimelerinin aynı delalet ile ıstılâhî anlamda kullanılmış olmaları bu kelimelerin Muhammed Efendi tarafından geçişken olarak kullanıldığını göstermektedir.

Muhammed Efendi'nin eserinde sadece iki yerde dostu Şeyh Derviş Bâyezîd'ten[30] bahsederken "sûfî" anlamında sıfat olarak kullandığı "derviş" kelimesi, diğer bütün geçtiği yerlerde sözlük anlamında kullanılır.

Ahmed-i Bîcân da ağabeyi gibi bu kelimeleri hem sözlük hem de ıstılâh anlamları ile kullanır. Örneğin Ahmed-i Bîcân'ın, Hz. Peygamber'den naklettiği bir rivayet, maddi anlamda zenginlerden ve fakirlerden bahseder. Bu rivayeti Türkçeleştiren Ahmed Efendi, bugün "zengin" olarak kullanılan kelime için "bay", mali açıdan yoksul manasına ise "derviş" kelimelerini kullanır:

> "Peygamber aleyhisselam eyitdi: 'Ol vakt ki Hak Te'âlâ kalemi yaratdı ve yaz, diyü buyurdı; kalem eyitdi: 'Yâ Rabbi ne yazayın?' Hak Te'âlâ eyitdi: 'Şefaati enbiyâya ve kerâmeti evliyaya ve mahabbeti etkıyâya ve uçmağı cömerd bavlara yaz.' Kalem eyitdi: 'İlâhî! Dervişler içün ne yazayın?' Hak Te'âlâ eyitdi: "هم لی وانا لهم" ya'nî fukarâ benümdür ve ben dahı anlarunvan. Anlarunla benüm aramda hîç vâsıta ve hicâb yokdur."[31]

Ahmed-i Bîcân, başka bir eserinde Hz. Peygamber'den bahsederken "fakr" ve "derviş" kelimelerini aynı yerde sözlük anlamları ile kullanır: *"(Hz. Peygamber) Fakr ile fahr iderdi. Meskenetten aba giyerdi. Arpa etmegin yer idi ve ehl-i dünyayı asla sevmezdi. Dervişler ile oturur dururdu. Ve bayları malı içün ağırlamadı ve dervişleri fakr içün horlamadı."*[32]

---

[27] *Ae.*, s. 626.
[28] *Ae.*, s. 626.
[29] *Ae.*, s. 626.
[30] Derviş Bâyezîd Sultan Yıldırım Bâyezîd'in oğlu Şehzâde Mehmed'in hocalığını da yapmış bir âlimdir. Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmed Mecdî, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye ve zeyilleri: Hadâikü'ş-Şekâik*, s. 85.
[31] Uğur, "Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân Efendi ve Envârü'l-Âşıkîn Adlı Eseri (İnceleme-Metin)", s. 225.
[32] Ahmed-i Bîcân, *Müntehâ (II)*, Millî Kütüphane, vr. 100b.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YAZICÂDE KARDEŞLERİN OSMANLI'YA TESİRLERİ

Yazıcızâde kardeşlerin ilmî ve tasavvufî hayatlarının, eserlerinin ve tasavvufî görüşlerinin arz edildiği ilk iki bölümden sonra kendilerinin Osmanlı'ya tesirlerinin tartışılacağı bölümün alt başlıklarına geçmeden evvel bu bölümün kapsayacağı ve dışarıda bırakacağı birkaç hususu vurgulamak, meselenin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Öncelikle tasrih edilmesi gereken nokta, bu başlıktaki "Osmanlı" kelimesinin medlûlünün, mekân itibarıyla sınırlarıdır. Hiç şüphesiz ki 1300'lü yıllarda mütevâzı bir başlangıçtan doğan Osmanlı Devleti, kuruluşundan bir asır sonra cihana hâkim olma fikrinden ilham alarak eski dünyanın üç kıtasında; Avrupa, Asya ve Afrika'da geniş bir araziye sahip olmuştur.[1] Burada bahsi geçen tesirler, bu kadar geniş bir coğrafya çapında değil iki Osmanlı başkenti Edirne ve İstanbul, kısmen de Balkanlar merkeze alınarak irdelenecektir. Çünkü Yazıcızâde kardeşlerin eserlerini verdikleri yer olan Gelibolu'nun bir müddet Paşa livâsının merkezi konumunda[2] yer alması ve Muhammed Efendi ve Ahmed-i Bîcân'ın tahsillerini Edirne'de görmüş olmaları önemlidir. İstanbul'un ise fethedildiği 1453 tarihinden sonra Osmanlı'nın siyasi, kültürel, askerî ve ekonomik merkezi olduğu bilinmektedir. Binâenaleyh bu çalışmada Edirne ve İstanbul'un merkeze alınması sadece mekânsal bir belirleme olarak anlaşılmamalıdır. Mevzubahis mekanların merkeze alınması bu bölümün başlığında yer alan "tesirleri" ifadesi ile alâkalıdır. Çünkü bir yerde ilimlerin neşv ü nemâ bulması, ancak o yerin umrânı ile alâkalıdır. Ve ma'mûr beldeler,

---

[1] Paul Wittek, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Çev. Güzin Yalter, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1971, s. 7.

[2] Taş, *Adrianopol'den Edirne'ye- Edirne ve Civarında Osmanlı Kültür ve Bilim Muhitinin Oluşumu (XIV.-XV. Yüzyıl)*, s. 35. Paşa livâsı için bk. Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler Mukataalar*.

taşranın ilmî ve kültürel gündemini de belirler.[3] Yazıcızâde kardeşlerin tasavvufî görüşlerinin tesirleri, bu yüzden Edirne ve İstanbul merkeze alınarak değerlendirilecektir. Mısır, Suriye ya da Yemen gibi bölgeler bu çalışmada yer almaz.

Bölüm ile ilgili açığa kavuşturulması gereken diğer bir husus da Yazıcızâde kardeşlerin Osmanlı'ya tesirlerinin sınırlandırılmasıdır. Daha önce Yazıcızâde kardeşlerin eserlerinin Osmanlı kültür dünyasındaki tesirleri ile alâkalı çalışmalar yapılmıştır.[4] Bahsi geçen çalışmalar, Yazıcızâde kardeşlerin görüşlerini kültürel olarak ve betimleyici bir üslupla kaleme alınmışlardır. Bu bölümde ise Yazıcızâde kardeşlerin "tasavvufî" tesirleri sebep ve sonuçları ile birlikte ele alınacaktır. Geniş bir mekan ve zaman diliminde kabul görmüş olan Yazıcızâde kardeşlerin eser ve görüşlerinin bu denli revaç bulmasının başlangıç noktası, Şeyh Bedreddîn'in katli meselesidir. Bu hadisenin, Muhammed Efendi ve Ahmed-i Bîcân'ın eserlerini tedvin tarzına ve İbn Arabî düşüncesine yaklaşımlarına etkisi yukarıda tartışılmıştı. Bu üsluplarının kendilerinden sonra eserlerinin, geniş çevrelerce kabul görmesine sebep olduğu iddiası aşağıdaki verilerle belgelenmiş olacaktır.

Bu çerçevede öncelikle Yazıcızâde kardeşlerin eserlerini merkeze alarak bu eserlerin üzerlerinde icra edilen şerh, nazîre ve ihtisâr türündeki eserler ele alınacaktır. Ardından vefatlarından Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar olan süreçte kaleme alınan temsil gücü kuvvetli ve mütedâvil eserlerde kendilerinin görüşlerinin ne şekilde ele alındığı "tasavvuf" merkezli bir incelemeye tâbi tutulacaktır. Osmanlı halkının Yazıcızâde kardeşlere ve eserlerine olan alâkası tartışıldıktan sonra ise Osmanlı devlet ricâlinin Yazıcızâde kardeşlere olan alâkası incelenecektir.

Yazıcızâde kardeşlerin eser ve fikirleri, kendi yaşadıkları zaman diliminden Osmanlı'nın yıkılışına değin sadece halk arasında ilgi görmekle kalmamış; başta sûfî çevrelerde olmak üzere, ulemâ ve idareci zümrelerinde ve hatta padişahlar üzerinde dahi etkili olmuştur. Onların bu denli etkili olmalarının birçok sebebi sayılabilir. Lâkin bu sebeplerden en önemlisi "vahdet-i vücûd" neşvesini dile getiriş tarzlarında tebârüz eden itinâlarıdır. Bu bölümde Yazıcızâde kardeşlerin Osmanlı'ya tesirleri ve bu tesirlerin içtimâî sahası, temsil gücü yüksek metinler çevresinde kronolojik olarak tahlil edilmeye çalışılacaktır. Vurgulamakta fayda vardır ki bu çalışmanın temel odağı "tasavvufî" tesirlerdir.

---

[3] İbn Haldûn, *Tercüme-i Mukaddime-i İbn Haldûn – Mukaddime Tercümesi*, C. III, Çev. Ahmed Cevdet Paşa, Yay. Haz. Yavuz Yıldırım vd., İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015, s. 42.

[4] Örn. bk. Ahmet Akkuş, "Yazıcıoğlu Muhammed ve Muhammediye adlı eserinin kültür tarihimizdeki yeri", Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.

3.1. Yazıcızâde Kardeşleri Merkeze Alan Eserler

Bu bölümde Yazıcızâde kardeşlerin eserlerini merkeze alan müellifler ve eserleri mercek altına alınacaktır. Bu metinde "merkeze almak" fiilinden kasıt ise bir müellifin eserine nazîre yazmak, ilgili eseri şerh etmek ya da bir şiirini bestelemek eylemleridir. Çünkü bir nâzirin, şârihin ya da bir bestekârın bir eseri seçmesi o esere ve hiç şüphesiz ki o eserin müellifine verdiği kıymeti gösterir. Ayrıca bu eylem haddizâtında belli bir zaman diliminde yazılan eseri, ilgili zamanın atmosferine taşımak anlamına da gelir. Bu meyanda bu başlık altındaki incelemeler bizleri bazı neticelere ulaştıracaktır. Eseri merkezi alanların hangi eseri, niçin seçmiş oldukları, seçtikleri eser üzerinde nasıl bir ameliyede bulundukları sorularının cevapları aranacaktır. Bu inceleme, aynı zamanda Muhammed Efendi ve Ahmed-i Bîcân kardeşlere ait eserlerden hangilerinin tercih edildiğini de gösterecektir. Hiç şüphesiz ki Yazıcızâde kardeşlerin Osmanlıya tesirlerinin en net görüleceği vasatlardan birisi de bu soruların sorulduğu ve cevaplarının arandığı yer olacaktır. Eldeki malzeme nazîreler, şerhler ve bir de besteden oluştuğu için aşağıdaki başlıklandırmalar bu doğrultuda seçilmiştir.

3.1.1. Nazîreler

Bir şairin manzum bir eserine diğer bir şair tarafından aynı vezin ve kafiyede olmak üzere yazılan benzer şiire "nazîre", bu nazîreyi yapmaya ise "tanzîr" denir.[5] Nazîre, İslâmî edebiyatta bugünkü manası ile bir taklit değildir.[6] Nazîre, nazîre yapanın tanzîr ettiği şaire saygısını ve ona karşı takdîrini ifade eder.[7] Edebiyatta şairlerin yetişmeleri, güzel şiirlerin taklit edilmesi ve sanatkârın kendini her yönü ile geliştirerek ortaya özgün eserler koyması ile sağlanmaktadır ve aynı zamanda nazîrelerin edebiyatta büyük bir itici güç olduğunu görülmektedir.[8]

Ahmed-i Bîcân'ın tek manzum eseri olan *Cevâhirnâme* üzerine yazılan herhangi bir nazîreye tesadüf edilmemiştir. Muhammed Efendi'nin *Muhammediyye*'si üzerine yazılan iki adet nazîre mevcuttur.

3.1.1.1. Yûsuf Kastamônî ve Muhammediyye Nazîresi: Muhammediyye

Tespit edilebildiği kadarı ile Yazıcızâde kardeşlerin yazılı tesirlerinin ilk görüldüğü eser, Yûsuf b. Sultan Şah b. Muhammed Kastamonî (XVI. yüzyıl) tara-

---

[5] Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, s. 149.
[6] Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 70.
[7] Cem Dilçin, Örneklerle *Türk Şiir Bilgisi*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983, s. 269.
[8] Kemal Yavuz, "Türk Şiirinde Nazîre", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. IV, No: 10, 2013, s. 365.

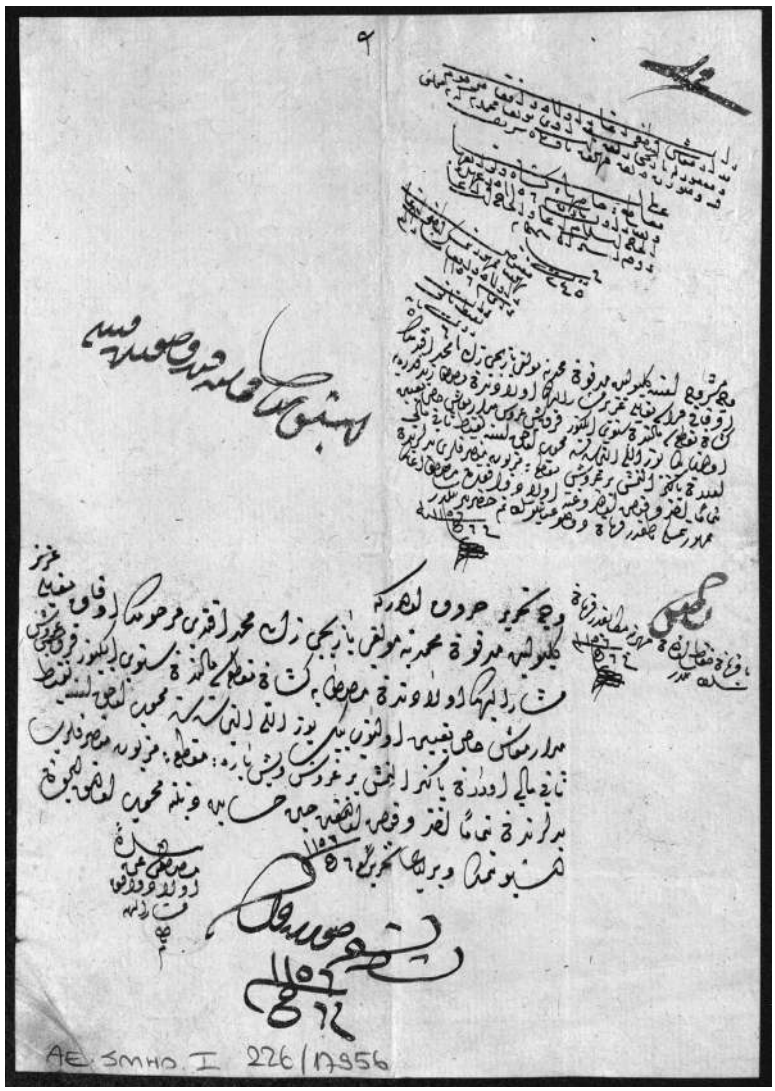
SONUÇ

Yazıcızâde kardeşlerin tasavvufî görüşlerinin ve bu görüşlerin Osmanlıya tesirlerinin ele alındığı bu çalışma, belirli bir dönemi ya da belirli şahsiyetleri tavsifî olarak ele almak gayesini gütmemiştir. Bu çalışmada XV. yüzyılda yaşamış iki Osmanlı sûfîsinin hayatlarının ve eserlerinin nezdinde tasavvufî tavrın temsiline ve bu temsilin dönem içindeki yerinin tespitine ve daha sonraki yüzyıllardaki tezâhürüne ve bu tezâhürün sebeplerine odaklanılmıştır. Bu eseri kendisinden evvel Yazıcızâde kardeşler üzerine kaleme alınan çalışmalardan ayıran bazı hususlar vardır. Öncelikle Muhammed Efendi ve Ahmed-i Bîcân ilk defa bir akademik eserde beraberce ele alınmışlardır. Eser telif ya da tercüme etme konusunda birbirlerini doğrudan teşvik etmiş olan Yazıcızâde kardeşleri beraberce ele almak; eserlerinde birbirlerini etkiledikleri noktaları göstermek açısından önemlidir. Bu çalışmayı daha öncekilerden ayıran bir diğer husus ise Yazıcızâde kardeşlerin tasavvufî görüşlerinin, aidiyetlerinin ve gelenekteki yerlerinin tespit edilmeye çalışılmasıdır. Bu konuyu temele alan daha önce yapılmış müstakil bir çalışma yoktur. Ayrı ayrı Yazıcızâde kardeşlerin kültürel ve edebî neşvelerine vurgu yapan diğer çalışmalar ise bu meseleye tâlî olarak değinirler. Yazıcızâde kardeşlerin bütün eserlerini tespit ve tefrik etmeden böyle bir temasın netice vermeyeceği ise âşikârdır. Bu çalışmada Yazıcızâde kardeşlerin bütün eserleri değerlendirilmiştir.

Her ilmî çalışmanın neticesinde bir "tez"in ortaya konulabilmesi için eldeki ilmî mevcutların öncelikle tespit edilmesi, ardından ise sırası ile tashih, tavsif ve tahlil edilmesi gerekir. Bu çalışma boyunca Yazıcızâde kardeşlerin ilmî, tasavvufî hayatları ve eserleri hakkında bazı tespitlerde, tasvirlerde, tashihlerde ve tavsiflerde bulunulmuştur. Ve her akademik çalışmada olması gerektiği gibi bazı soruların peşine düşülmüştür. O sorulardan en önemlisi ise Yazıcızâde kardeşlerin, özellikle de Muhammed Efendi ve eseri *Muhammediyye*'nin hangi sâik ile asırlar boyunca bu kadar revaç bulduğu sorusudur. Diğer önemli bir mesele ise Yazıcızâde kardeşlerin hangi tasavvufî meslek/neşveye sahip olduklarının tespiti ve mümeyyiz vasıflarının takdimidir. Fakat bu soruların cevabının verilebilmesi için katedilen yolda diğer bazı tespit ve tashihler de mevzubahis olmuştur. Bunları ise şu şekilde sıralamak mümkündür:

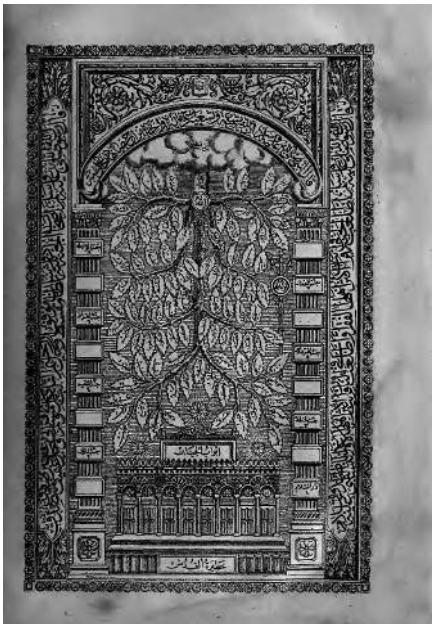
Yazıcızâde kardeşlerin eser verme noktasında bu kadar velûd olmalarının sebeplerinden biri, babaları Yazıcı Sâlih'tir. Muhammed Efendi nazımda, Ahmed-i Bîcân ise nesirde babalarından etkilenmişlerdir. Halifeleri oldukları Hacı Bayrâm-ı Velî'nin mürîdlerinde görülen eser verme neşvesi kendilerine de sirâyet etmiştir. Bazı akademik çalışmalarda Muhammed Efendi'nin hocası Zeynü'l-Arab ile yüz yüze görüşmediği iddia edilirken bu çalışmada ise bu hükmün tersi eldeki veriler ile ortaya konulmuştur. Yazıcızâde kardeşlerin okudukları medrese (Edirne Şah Melek Medresesi) tespit edilmiştir. Kendi-

EK 8: Yazıcızâde Muhammed Efendi Evlâdından Mustafa'ya Edirne Keşân ve Tevâbîi Hâssları Mukatâası Malından Has Tayin Edildiğine Dair Arşiv Belgesi

BOA A. E. SMHD. 00226. 17956. 001
(4 Rabîulevvel 1156 – 28 Temmuz 1743)

EK 13: 1910 Yılında Hürriyet Matbaası Tarafından Basılan Muhammediyye Nüshasında Bulunan Resimler

(Cennet Kapıları)

(Mekke-i Mükerreme)

(Hira Mağarası)

(Kudüs)

DİZİN

A

Âdâb 22, 99
Adem 65, 104, 149, 151-153, 157, 161, 177
Âdem 55, 70, 74, 75, 83, 150, 162, 176, 191, 196, 223, 243
Ahmed-i Bîcân 3, 7, 11-13, 15, 23, 25, 29, 32, 33, 36, 37, 39, 42, 47-50, 53, 58, 61, 62, 66-74, 76-83, 89, 90, 94, 96-103, 105, 106, 109, 119-121, 123, 124, 127-129, 135-137, 140, 141, 143, 146-150, 152, 157-159, 161, 163-165, 169, 170, 173-190, 194-201, 203, 204, 207-209, 215, 220, 221, 225, 226, 228, 232, 234, 236, 237, 240, 241, 243, 246-251, 254, 255, 266, 268, 269, 284-286, 288, 306, 310, 330
Akâid 136, 137, 301
Akşemseddîn 23, 27, 28, 46, 83, 103-105, 107
Âlem 53, 65, 74, 104, 107, 126, 128, 135, 138, 149-151, 156, 160-165, 168-170, 173-178, 180-182, 194, 195, 197, 222, 223, 260, 264, 282, 328
Âlem-i Ervâh 8, 170, 173
Âlem-i misâl 65, 156, 169, 174-176
Âlem-i şahâdet 156, 164, 175, 176, 197
Amel 69, 70, 93, 102, 106, 109, 112, 116, 123, 164, 188, 217, 227
Anadolu 11, 20, 24, 30, 32, 35, 38, 39, 57, 74, 118, 131, 210, 212, 230-233, 237, 245, 246, 253, 257, 265, 269, 272, 277, 278, 294, 297, 309, 313
Ankara 4, 19, 25, 27, 30, 32, 35, 36, 39, 40-43, 45-47, 50-52, 58, 60-62, 66, 69, 73, 76, 77, 79, 80, 87, 88, 92, 100, 103, 125, 131, 142, 144, 147, 170, 183, 191, 192, 199, 209, 210, 216, 221, 224, 231, 233, 242, 244, 245, 247, 248, 257, 261, 268, 277, 280, 288-291, 29-302, 305, 307, 310, 312-319, 320, 322
Ankaravî (İsmâil Rusûhi) 23, 35, 52, 78, 130, 181, 243, 290, 330
Ârif 51, 59, 89, 124, 126, 137, 138, 139, 146, 189, 202, 222, 241, 245, 249, 330
Ashâb 70, 140, 168, 185, 186, 189, 251, 256
Aşçı İbrâhim Dede 8, 253
Aşçı İbrâhim Dede Mecmûası 8, 253
Âşık 8, 19, 51, 88, 194, 216, 236, 237, 291, 301
Âşık Çelebi 8, 19, 51, 216, 236, 237, 291, 301
Âşıkpaşazâde 23, 42, 43, 264, 265, 291
Aşk 50, 51, 57, 75, 133, 139, 196, 221, 243, 246, 262, 263, 328
Atâ'î 31
Attâr 22, 23, 44, 90, 219, 291
Augustus 46
A'yân-ı sâbite 155, 169, 172, 173, 196
Aydınoğulları 20
Ayn 7, 25, 38, 39, 47, 51-54, 56, 60, 65, 71, 82, 88, 95, 104-106, 109, 110, 120, 121, 123, 125, 126, 130-139, 143, 145-147, 149, 150, 152, 156-158, 163, 164, 172, 175-177, 179, 182, 184, 189, 191, 195, 227, 251, 262, 268

B

Bâbertî 24, 54
Bağdatlı Ahdî 8, 51, 236, 239
Bahâîzâde 8, 225, 226, 228
Bahru'l-Velâye 8, 57, 249, 250, 316
Bâtın 22, 53, 70, 73, 74, 95, 98, 108-110, 114, 116, 118, 121, 122, 142, 145, 154, 160, 161, 165, 167, 168, 330

Bâyezîd-i Bistâmî 51, 54, 204
Bayrâmîlik 12, 25, 103, 305
Bayrâmiyye 7, 25, 45, 47, 49, 103, 105, 226
Begavî 38-40, 54, 55, 145, 147, 229, 315
Beyzâvî 54, 55, 147
Buhâra 57, 264
Buhârî 26, 42, 49, 55, 112, 212, 213, 215, 232, 306
Bursa 20, 24-26, 31, 45, 52, 58, 66, 86, 130, 174, 212, 232, 233, 237, 239, 272, 278, 288, 294, 295, 303, 306, 307, 312, 315, 318

C

Cehennem 8, 75, 201, 202, 274, 339
Cennet 59, 75, 274, 324, 338, 339
Cevâhirnâme 7, 66, 80, 180, 209, 215, 297
Cüneyd-i Bağdâdî 49, 54, 141
Cürcânî 20, 40, 43-45, 49, 54, 55, 87, 122, 125, 130, 149, 285, 289, 290, 296, 319

D

Dâvûd-i Kayserî 24, 26, 44, 117, 118, 124, 175, 183, 196, 197, 199, 205, 253, 286
Derviş 85, 8-90, 93, 96, 98, 99, 103, 186, 265
Duâ 224
Dürr-i Meknûn 7, 66, 81, 82, 83, 285

E

Edirne 21, 28, 29, 41, 42, 46, 47, 58, 62, 81, 93, 193, 207, 208, 234, 236, 237, 243, 244, 255, 267, 271, 277, 278, 284, 287, 292, 301, 317, 333, 334
Eflâtûn 78
Ekberîlik 23
Envâru'l-Âşıkîn 7, 9, 12, 13, 25, 42, 48, 53, 56, 57, 61, 66-68, 70, 71, 82, 83, 106, 120, 121, 123, 148, 149, 161, 221, 234, 236, 237, 240, 246, 247, 249, 250, 255, 269, 270, 272, 278, 279, 282, 283, 285, 287, 330
Esîrî 8, 15, 215-217, 218, 322
Esîrî Muhammed Yûsuf Efendi 8, 215
Esmâ-i İlâhiyye 8, 168
Esterâbâdî 49
Eşrefoğlu Rûmî 27, 28, 107, 222
Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye 8, 234
Evhadiyye 25
Evliyâ 8, 9, 35, 37, 45, 50, 51, 53, 57, 63, 65-67, 72, 74-76, 81, 90, 98, 132, 137, 176, 192, 224, 244-247, 254, 257, 260, 263-266, 280, 291, 302, 312, 320, 322
Evliyâ Çelebi 8, 35, 37, 57, 67, 244-247, 260, 263-266, 322

F

Fahreddîn-i Irâkî 27, 50
Fahreddîn-i Râzî 54-55, 61, 149
Fakîr 73
Fâtihâ Tefsîri 7, 65, 148
Fatih Sultan Mehmed 19, 21, 23, 32, 192
Felek 170
Felsefe 37, 45, 51, 55, 56, 61, 68, 74, 149, 196, 234
Ferahu'r-Rûh 8, 57, 94, 95, 127, 161, 167, 168, 169, 171, 172, 219, 220-225, 260, 269, 277, 295
Feth 132
Firavun 8, 50, 74, 200, 201, 223, 235, 253, 286, 312
Fusûs 8, 15, 48, 50, 55, 61, 62, 64, 65, 70, 74, 75, 83, 100, 122, 124, 158, 160, 176, 183, 185, 186, 189, 192, 194, 196, 211, 225, 227, 228, 235, 241, 247, 251, 253, 285, 286, 288, 305, 317
Fusûsu'l-Hikem 8, 11, 15, 23, 24, 26, 44, 52, 55, 59, 62, 63, 65, 67, 68, 71, 82, 119, 123, 145, 146, 149, 153, 154, 155, 158, 159, 161, 162, 169, 172, 174-176, 183-195, 19-204, 223, 226, 228, 230, 235, 244, 250-253, 285, 287, 303
Fütûhât-ı Mekkiyye 60, 61, 144, 303

G

Gazzâlî 49, 54, 61, 95, 100, 101, 108-114, 116, 123, 125, 141, 199, 221, 300, 320
Gelibolu 8, 9, 21, 28, 29, 35, 36, 40, 46, 58, 68, 71, 76, 106, 180, 207, 220, 222, 224, 226, 240, 241, 244, 246, 247, 254-256, 261, 263-268, 271, 277, 280-282, 307, 315, 330, 349
Gelibolu Mustafa Âlî 8, 240
Gülşen-i Şuarâ 8, 236

H

Hacı Bayrâm-ı Velî 9, 11, 23, 25-28, 45-50, 53, 54, 62, 63, 69, 73, 77, 80, 83, 88, 103, 105, 107, 138, 192, 193, 222, 235, 239, 240, 243, 244, 249, 268, 269, 284, 286-289, 292, 294, 299, 318, 319, 330
Hadâiku'ş-Şekāik 8, 65, 239
Hadsiyyât 94, 166
Hakîkat 45, 47, 53, 67-70, 75, 93, 95, 127, 132, 146, 153-155, 157, 160, 161, 163, 166, 167, 169, 173, 174, 187, 196, 211, 245, 256
Hakîkat-i Muhammediyye 8, 146, 159, 161-163, 164, 296
Hargûşî 86, 87, 99, 258, 303
Hârnâme 28
Harrâziye 101
Hatîb Zâkir Hasan Efendi 8, 230, 231
Haydâr-ı Hâfî 38, 40, 41, 54, 121, 122, 285, 330
Hikmet 48, 59, 105, 166, 180, 185, 256, 328, 330
Hoca Sa'düddîn Efendi 8, 47, 238, 239, 303
Hocazâde Muhammed Râsim Efendi 8, 251-253, 316
Hulûliyye 101, 102
Hûriyye 102
Hücvîrî 85, 87, 98, 100, 101, 137, 258, 303
Hüviyet 125

I

Istılâhâtu's-Sûfiyye 52, 74, 143, 307

İ

İbâhiyye 102
İbn Arabî 8, 12, 15, 21-24, 25, 44, 45, 50, 52, 55, 56, 59-62, 64, 65, 67, 82, 83, 97, 100, 105, 112-114, 116, 118, 122-125, 142-144, 150, 152, 154, 157-160, 162, 169, 172, 174-177, 180, 183-190, 192-194, 196-205, 208, 214, 222, 223, 235, 236, 244, 250, 252, 253, 286-288, 295, 296, 305, 308, 317
İbn Sînâ 38, 40, 54, 66, 82, 114, 115, 125, 137, 138, 149, 265, 304
İlhâmiyye 102
İlim 13, 19, 20, 22, 24, 26, 30, 35, 38-41, 63, 66, 69, 78, 94, 97, 101, 102, 107, 109-113, 115-123, 126, 127, 129, 132, 134, 136-138, 141, 158, 164, 179, 188, 189, 198, 202, 215, 221, 229, 232, 236-240, 253, 255, 269, 271
İlm-i tasavvuf 108, 118
İnsân-ı kâmil 67, 152, 155
İnsân-ı Kâmil 67, 181, 296
İrfân 69, 100, 139, 201, 256
İrşâd 186
İskender 30, 35, 76, 77
İsmâil Hakkı Bursevî 8, 26, 27, 51, 57, 94, 95, 103, 127, 138, 161, 167, 168, 169, 171, 172, 174, 219, 221-225, 260, 269, 272, 277, 278, 312
İstanbul 4, 5, 19-33, 35, 36, 38, 41-47, 51, 52, 55, 57, 59, 60, 62, 63, 67-69, 71, 72, 73, 76-81, 83, 85-87, 90-93, 97-101, 103-109, 114-117, 122, 124, 128, 130, 131, 134, 136, 138, 142-145, 148-150, 152-155, 157, 158, 160-162, 171, 174-176, 180, 181, 183, 184, 188, 192, 193, 196, 198, 199, 200, 201, 203, 207, 208, 210, 215, 216, 219, 221, 224, 225, 228, 230-235, 237-240, 242-245, 247-

250, 252-258, 261, 263, 265, 269-279, 281-283, 288-322, 330, 335, 344-350
İşâret 215, 297
İşârî Tefsîr 142, 143, 288, 291

K

Kâbusnâme 30
Kadı Bedreddîn Mahmûd 8, 212-214, 324
Kadirîhâne 27
Kâfiyeci 41, 285
Kalb 121, 125, 128
Kâşânî 24, 52, 54, 56, 72, 78, 115-117, 123-125, 132, 141, 143, 162, 174, 183, 307, 308
Kâşifü't-Te'vîlât 8, 251, 252, 303, 316
Kâzerûniyye 25
Kazvînî 41, 77
Kelâbâzî 86, 92, 96-98, 101, 308
Kemalpaşazâde 40, 44
Keşf 53, 108-110, 117, 129-132, 134, 137, 138, 143, 167, 185, 189, 200, 263, 330
Kıyâmet 97
Konevî 22, 23, 25, 45, 5-56, 65, 96, 114-118, 122, 124, 141, 154, 155, 160, 168, 183, 189, 192, 201, 286, 307, 309, 319
Kozmogoni 56, 60
Köstendilli Süleyman Şeyhî 8, 57, 249, 250, 322
Kuşeyrî 87, 90-92, 96, 98, 142, 145, 188, 238, 258, 309
Künhü'l-Ahbâr 8, 35, 41, 45, 62, 240, 241, 243, 246, 249, 259, 267, 298, 301

L

La'lîzâde Abdülbâkî 49
Lâmiî Çelebi 8, 51, 57, 215, 231-233, 295
Lâ Taayyün 8, 158
Latîfî 8, 30, 47, 50, 57, 233, 234, 237, 310
Lübb-i Müntehâ-yı Fusûs 8, 225, 227

M

Mahmûdiyye 8, 15, 212-215, 293, 324, 325
Marifet 102, 105, 107-119, 120, 125, 130, 136-141, 143, 169, 171, 185, 188, 201, 236, 245, 247, 248, 250, 255
Mecelletü'n-Nisâb fi'n-Nisebi ve'l-Künâ ve'l-Elkâb 8, 248
Medrese 11, 21, 26, 42, 45, 50, 55, 103, 122, 245, 284, 285, 286
Megārib 53, 61, 68
Megāribü'z-zamân li-gurûbi'l-eşyâ fi'l-ayn ve'l-ıyân 7, 25, 38, 39, 47, 52, 53, 54, 56, 65, 71, 82, 88, 104-106, 109, 120, 121, 123, 125, 126, 130-139, 143, 145-147, 149, 150, 152, 156, 163, 164, 175-177, 179, 182, 184, 189, 191, 195, 262, 268
Mehmed Mecdî Efendi 8, 41, 65, 212, 239
Melâmet 7, 26, 37, 49, 99, 100, 243, 288, 312, 315, 318
Melâmetîlik 99, 100, 294
Melametiyye 99
Melâmetiyye 99
Melhame 36, 37, 77, 286, 318
Menâkıbnâme 257
Menâzilü's-Sâirîn 56, 70, 72, 91, 130, 303
Menkabe 241, 246, 256, 257, 259, 261-263, 266, 267
Mesâbîhu's-Sünne 38, 39
Mesnevî 11, 25, 30, 98, 125, 133, 225, 241-244, 251, 254, 292, 295, 302, 309, 311, 315
Meşâ'iru'ş-Şuarâ 8, 237
Meşâriku'l-Envâr 55, 290
Mevcûdât 44, 52
Mevlânâ 22, 23, 25, 38, 40, 43, 98, 125, 133, 144, 191, 222, 225, 244, 279, 280, 296, 302, 311
Mevlîd 280
Miftâhu'l-Gayb 25, 26, 115, 118, 124, 155, 309
Minhâcü'l-Fukarâ 290
Mi'râc 75, 324
Misbâhu'l-üns 118
Mişkât-ı Velî 8, 197
Molla Fenârî 24, 25, 26, 65, 118, 119, 124, 144, 151, 168, 295, 303, 311, 313

Muhammediyye 7-10, 12, 13, 15, 18, 31, 38, 40, 45, 47, 51, 53, 56-63, 65, 67, 68, 70, 75, 83, 84, 88, 94-96, 105, 131, 133, 146-149, 155, 159, 161-166, 171, 196, 206, 209-226, 228-233, 235-237, 239-244, 246-250, 253-256, 259-285, 287, 296, 301, 314, 321, 322, 326, 327, 330-338, 345-347, 349, 350
Muhammediyyehan 276, 277, 278
Muhammediyyehanlık 9, 221, 275, 277, 278, 340
Mutasavvıf 37, 98, 233
Mülheme 7, 77, 79, 286
Müntehâ 7, 8, 15, 24, 25, 29, 32, 33, 39, 40, 48, 49, 51, 62-66, 71-74, 77, 80-83, 89, 94, 96-99, 105, 109, 119, 127-129, 131, 134-140, 143, 146-150, 152, 155-157, 159-165, 169-171, 173-178, 180-187, 189, 194-205, 215, 225-228, 235, 239, 242, 244, 250-253, 286, 288, 300, 321
Müntehâ I 7, 8, 15, 48, 49, 66, 71-74, 77, 82, 127, 149, 183, 185, 186, 196, 197, 215, 225-228, 250
Müntehâ II 7, 25, 32, 33, 48, 66, 73, 74, 82, 143, 147-149, 185-187, 250, 286
Mürîd 22, 26, 44, 45, 49, 50, 257, 286
Mür'i't-Tevârîh 8, 247, 266
Müstakimzâde Süleyman Sa'düddîn Efendi 8, 248
Müstensih Hasan b. Mustafa 8, 228, 229, 326
Müşâhede 53, 94, 105, 111, 117, 118, 128, 129-135, 140, 143, 144, 150, 173, 195, 198, 200, 244

N

Nahcuvânî 38
Nakşibendiyye 44, 232, 253, 287
Necmüddîn-i Kübrâ 133, 134, 142
Nefehâtü'l-Üns Tercümesi 8, 231
Nefs 60, 75, 95, 97, 111, 116, 120, 122, 123, 125, 127, 128, 132, 133, 136, 159, 160, 175, 226, 227, 260, 302
Nesefî 101-103, 136, 251, 312

O

Osmanlı 5, 9, 11, 12, 17, 19, 20-26, 28, 29, 30, 32, 36, 39-47, 50, 55-58, 61, 62, 66, 80, 81, 83, 93, 100, 103, 104, 107, 117-119, 122-124, 133, 141, 147, 148, 170, 180, 181, 183, 191-193, 205, 207, 208, 211, 212, 215, 219, 223-225, 228, 231, 233-241, 243-245, 248, 251-257, 261, 262, 265, 266-273, 275-282, 284-292, 294-302, 304, 305, 307-315, 317, 319, 320-322, 335, 336, 341

R

Ravhu'l-Ervâh 7, 66, 79, 80
Rıfâiyye 25
Risâle-i Melâmiyye-i Şüttâriyye 8, 248, 249
Riyâzet 96, 98, 105, 107, 132, 133, 220, 286, 330
Rumeli 11, 20, 21, 29, 38, 39, 41, 236, 237, 239, 269, 271, 277, 278, 280, 282, 305, 306

S

Sadruşşeria 54, 121, 122, 124
Saîdüddîn-i Fergânî 54, 196
Sarı Abdullah Efendi 8, 26, 46, 242-244, 249, 292, 296, 315
Semerâtü'l-Fuâd fi'l-Mebde' ve'l-Meâd 8, 242, 243
Seyâhatnâme 8, 244-246
Sırr 45, 48, 50, 69, 110, 128, 146, 195, 214, 227, 260, 267
Silsile 49, 285
Sûfî 59, 90, 91, 96, 98, 142, 150, 220, 250, 291, 308
Sultan Abdülaziz 255, 281, 350
Sultan Abdülmecid 281
Sultan II. Mahmûd 281, 347
Sultan II. Murad 19, 21, 23, 30, 31, 33, 42, 46, 193, 235, 241, 244, 255, 287
Sultan Orhan Gazi 117, 183
Sühreverdî 49, 90-92, 96, 100, 142, 316

Ş

Şebüsterî 28, 50
Şem'dânîzâde 8, 35, 47, 57, 58, 247, 248, 266, 316
Şem'dânîzâde Süleyman Efendi 8, 35, 47, 57, 58, 247, 248, 266, 316
Şemsiyye 7, 32, 34, 36, 37, 66, 77, 78, 105, 149, 180, 215, 315, 318
Şeyh 23, 28, 42, 43, 45, 48, 49, 55, 57, 63, 64, 89, 91, 93, 98, 118, 141, 150, 159, 162, 167, 169, 174, 184-186, 189, 191-193, 200-203, 205, 208, 215, 222, 224, 226, 240, 241, 245, 249, 254, 263-265, 267, 273, 278, 280, 287, 291, 295, 302, 303, 307, 308, 311, 313, 315, 316, 318, 321, 330
Şeyh Bedreddîn 23, 42, 43, 191-193, 208, 287, 291
Şeyhî 8, 23, 27, 28, 31, 57, 249, 250, 278, 295, 316, 322
Şirâzî 27, 28, 50, 51, 91, 93, 322, 330
Şirvânî 23, 51, 321
Şümrâhiyye 102

T

Taayyün 112, 123, 150, 153-162, 164, 167, 169, 171-174, 176, 181, 211, 287
Taayyünât 7, 153, 155, 156
Taayyün-i Evvel 8, 159
Taayyün-i Sânî 8, 168
Tâcü't-Tevârih 8, 238
Tahakkuk 47, 59, 104, 112, 118, 125, 150, 151, 152, 182, 187, 189
Tahkîk 55, 59, 143, 146, 214
Tarîkat 51, 138, 222, 269, 294, 312, 313
Tasavvuf 5, 7, 22-24, 27, 44, 52, 59, 60, 67, 69, 78-81, 85-87, 90-92, 94, 97-101, 103, 104, 106, 108, 115-118, 124, 128, 130, 137, 149, 150, 154, 155, 157, 158, 160, 164, 169, 174, 181, 183, 198, 210, 212, 219, 223, 230-233, 240-243, 245, 248, 249, 256, 258, 264, 272, 278, 279, 288, 289-291, 294-296, 298-300, 303-306, 308-314, 317-319, 322
Taşköprizâde Ahmed Efendi 8, 20, 22, 40, 78, 192, 234-237
Tecellî 160, 173, 174, 328
Tefsîr 30, 61, 142, 143, 148, 188, 251, 288, 291, 294, 308, 316
Teftâzânî 20, 40, 41, 43-45, 54, 55, 65, 101, 121, 122, 136, 151, 252, 285, 317
Teşri 56, 69, 143, 146, 164, 286
Tevhîd 62, 64, 74, 110, 116, 136, 139, 140, 158, 159, 185, 192, 233
Tevil 53, 56, 74, 82, 106, 141-146, 187, 197, 235, 236, 286, 287
Tezkiretü'ş-Şuarâ ve Tabsıratu'n-Nuzemâ 8, 233

V

Varlık 7, 24, 44, 108, 124, 149, 152, 154, 155, 234, 287, 289, 296, 302, 303, 313
Vesîle 8, 212, 213, 324
Vücûd 24, 44, 50, 55, 65, 68, 74, 83, 104, 110, 115, 117, 119, 122, 145, 146, 149, 150-161, 169, 171, 173, 175, 176, 181, 183, 185, 192, 196, 197, 201, 208, 211, 214, 227, 234, 247, 286, 287
Vücûd Mertebeleri 7, 153

Y

Yazıcı Sâlih 11, 27, 34-37, 44, 77, 78, 249, 284, 293
Yazıcızâde Muhammed Efendi 7, 11, 20, 23-25, 29, 31, 33, 37-41, 47, 51-54, 56, 61-65, 68, 71-74, 82, 88, 94, 100, 104-106, 109, 119, 120, 121, 123-126, 130-139, 143, 145-147, 149, 150, 152, 155, 156, 159-161, 163, 164, 169-171, 173, 175-179, 181, 182, 184, 186, 189, 191, 195-205, 214, 215, 220-222, 224-226, 229, 237, 243, 251-253, 259, 261-263, 266-270, 273, 274, 278, 280, 281, 321, 326, 327, 330, 332, 333, 348

Z

Zemahşerî 38, 41, 54, 55, 61, 124, 147, 294
Zevkiyyât 95
Zeyniyye 25, 93
Zeynü'l-Arab 38, 39, 40, 284, 330
Zikir 22, 58, 99, 103-107, 286